

לעילוי נשמת
מרת פרומט בת החבר ר' אברהם ע"ה
נלב"ע ערב תשעה באב תשל"ד

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנו 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' מסעי תשע"ו

דיני תשעה באב שחל בשבת

רחיצה בערב שבת חזון

בדרך כלל בערב שבת חזון י"א דלכתחילה יתרחץ לכבוד שבת סמוך לכניסת השבת (עי' ב"י סי' תקנ"א בשם ספר הפרנס, ובדרכי משה שם סק"ז, ובלבוש שם סט"ז) ועכ"פ אחר חצות, ובטעם הדבר הסבירו דהוי דומה לאבל בסוף השלושים שהתירו לו לרחוץ סמוך לכניסת השבת (נטעי גבריאל פמ"ג הערה ט').

אבל כשחל ת"ב בשבת כ' הבה"ל (סי' תקנ"א סט"ז ד"ה בחפיפת) בשם הפמ"ג דלכתחילה צריך לחפוף את ראשו לפני חצות בערב שבת, ורק בדיעבד שרי גם אחר חצות, ונראה דמקור לדבריו מבואר בט"ז (שם סקט"ז) בשם הבה"ח, שכתב וז"ל בערב שבת חזון דחל לפעמים בערב ת"ב, ראוי להחמיר מחצות ואילך כמו ערב ת"ב דעלמא עכ"ל.

כ' המ"ב (סי' תקנ"א סקצ"ז) בשם הח"א דמי שרגיל לרחוץ בחמין כל עש"ק, יכול לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת חזון (ואפילו אם ברור שיהיה לו תענוג מרחיצה זו, כ' בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קכ"ז דשרי כיון שתכלית הרחיצה היא לכבוד שבת), וכמו"כ ראשו בלי סבון (ע"ש במ"ב סקצ"ו), אבל מרן החזו"א זצ"ל פסק דמי שרגיל לרחוץ בסבון כל עש"ק יכול לרחוץ בסבון גם בערב שבת חזון.

טבילה בערב שבת - טבילת עזרא - טבילת הסנדק

הרגיל לטבול כל עש"ק (ואינו מבטלה לפעמים משום שהוא טרוד או מפני הצינה עי' מ"ב סי' תקנ"א סקצ"ה), וכן טבילת עזרא (אפילו אם מבטלה לפעמים כמבואר בא"א מבוטשאטש סי' תקנ"א סט"ז, וכן שיטת מרן החזו"א זצ"ל - הובא בקרא עלי מועד פ"ג הערה י"ד), וכן הרגיל לטבול כל יום לפני התפלה (ערוה"ש שם סל"ה ושו"ת שבה"ל ח"ז סי' ע"ז סק"ג, אבל מרן הגריש"א זצ"ל ס"ל דאין להקל בזה - הובא בקרא עלי מועד פ"ג הערה ט"ו), מותר להם לטבול בתשעת הימים, ובשו"ת רב פעלים (ח"ד או"ח סי' כ"ט) הוסיף דכמו"כ סנדק לפני הברית, ומי שנוהג לטבול לפני שהולך לבית הקברות, יכולים לטבול. במקומות שמקפידים שיתקלחו לפני שנכנסים למקוה מותר לו להתרחץ בצונן אבר אבר בלי סבון (שו"ת משנת יוסף ח"ז סוסי' ק"ג).

בשעה"צ (סי' תקנ"א סקצ"ח) כ' שאין היתר לטבול במים חמים כיון שהיא רחיצה של תענוג, אבל י"א דאם קשה לו לטבול בצונן, או שאין שם רק מים חמים, מותר לטבול בהם אם אינו מבטלה בשום פעם (תוס' חיים על הח"א כלל קל"ג סקל"ז, וכה"ח סי' תקנ"א ס"ק ק"צ וסי"ק ר"ב).

נטילת צפרנים

המ"ב (סי' תקנ"א סק"כ) הביא מחלוקת לגבי נטילת צפרנים בתשעת הימים, דהט"ז מחמיר והמ"א מיקל, אבל לכבוד שבת שיש מצוה בדבר לכו"ע מותר אפילו בשנה שת"ב חל בשבת, ואמנם הא"ר (שם סק"ז) כ' דכשחל ת"ב בשבת מותר ליטול צפרניו לכבוד שבת דווקא אם הוא רגיל בכך כל שבת, וכן הביא להלכה ביד אפרים (שם על המ"א סק"א), אבל כיון שהמ"ב השמיט תנאי זה מבואר דלא ס"ל הכי.

בגדי שבת ובגדים חדשים לחתן בשבת

כ' הרמ"א (סי' תקנ"א ס"א) דבשבת חזון אין מחליפין ללבוש בגדי שבת כי אם הכתונת לבד, ומ"מ מי שמתחתן מיד אחרי ת"ב לפני שבת נחמו מותר לו ללבוש בגדי שבת בשבת חזון, והוסיף המ"ב (סק"ח) דגם אבי החתן והכלה לובשין בגד עליון של שבת, אבל אם ת"ב חל בשבת כ' המ"ב (סק"י) דרק החתן מותר לו ללבוש בגדי שבת בשבת חזון. למעשה מנהגינו להקל בשבת חזון בכל שנה ללבוש בגדי שבת כמבואר במ"ב (שם סק"ו), אבל אין היתר ללבוש בגדים חדשים ממש בשבת חזון אע"פ שהוא שבת "אויפרוף" (מ"ב שם סק"ט וסקמ"ה), ואם החתן הוא ממשפחה חסידית שלובשים השטריימל בשבת זו, יש מקילין שיכול ללבוש בשבת חזון אפילו אם לא לבשו מקודם, כדי שלא יראה כאבילות בפרהסיא (שלחן העזר סי' ו' ס"א סק"ב).

תלמוד תורה בשבת

כ' הרמ"א (סוסי' תקנ"ג) דנהגו שלא ללמוד בערב ת"ב מחצות ואילך כי אם בדברים המותרים בת"ב, ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות. אבל המ"ב (סק"י) הביא בשם הט"ז (שם סק"ב) שמפקפק מאד על מניעת הלימוד בשבת, והק' על הרמ"א דכמו שאין איסור באכילת בשר ויין בשבת זו לפי שאין אבילות בשבת, א"כ מהיכ"ת להחמיר שלא ללמוד בשבת משום אבילות, ובפרט למי שיש לו שיעור קבוע בשבת אחה"צ, והביא שהמהרש"ל למד בערב ת"ב אחה"צ, ולכן כ' הט"ז דהלומד בשבת אחר חצות לא הפסיד שכרו, והיינו אפילו כשחל ת"ב בשבת וכל שכן כשחל ערב ת"ב בשבת, ומאידך גיסא יש פוסקים המחמירים בזה.

מאידך גיסא הבכור שור (סוף תענית) הקשה על הלימוד של הט"ז מבשר ויין לתלמוד תורה, דבשבת נצטוינו במצות עונג דכתיב "וקראת לשבת עונג", ולא נצטוינו בשמחה, ולכן אסור למנוע ממנו אכילת בשר בשבת כיון שהיא עונג, משא"כ בלימוד התורה שהוא שמחה דכתיב "פקודי ה' ישרים משמחי לב", ולא מצאנו שלימוד התורה נקרא עונג, ולא נצטוינו ללמוד תורה בשבת משום תענוג רק משום שהוא יום פנוי. ויש להוסיף עוד סברא להחמיר לפמש"כ בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קנ"ו) דהטעם שאין לומדים תורה בכל שנה בערב ת"ב אחר חצות, היינו משום דבליל ת"ב יחשוב על מה שלמד ביום, ולפי טעם זה, גם כשחל ערב ת"ב בש"ק אין ללמוד אחרי חצות (אמנם ע' בשו"ת דברי יציב ח"ב סי' רמ"א שכתב דבעוה"ר היום לא שייך טעם זה, דהלואי שיכונו עכ"פ בשעת הלימוד), וכן אמר מרן החזו"א זצ"ל למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שלא להקל ללמוד בערב ת"ב שחל בשבת אחר חצות (ע' ברשימות בתחילת הספר קרא עלי מועד אות י"ז – ואפשר החמיר כן רק למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, וע' בארחות רבינו ח"ב עמוד קל"ו מעשה שהיה בשנה שחל ערב ת"ב בשבת, שמרן החזו"א זצ"ל הפסיק בחצות מלימודו הרגיל והתחיל ללמוד מס' מו"ק), ולפי"ז יש להקפיד ללמוד שנים מקרא ואחד תרגום קודם חצות לכתחילה (ואע"פ דבלא"ה צריך לסיימה לפני שיאכל סעודת שבת כמבואר בשו"ע סי' רפ"ה ס"ד, שמצוה מן המובחר שישלים שמו"ת לפני שיאכל בשבת, י"ל שמרן החזו"א זצ"ל לשיטתיה דס"ל שיכול להשלים הפרשה לכתחילה עד סעודה שלישית ע' ארחות רבינו ח"ג עמוד רל"ד), אמנם בקיצור שו"ע (סי' קכ"ה ס"ד) היקל לקרא שמו"ת אחר חצות מעיקר הדין.

שיעור בדף היומי בש"ק אחה"צ

למעשה נראה דמי שלא ילמד בלא"ה, בודאי עדיף שילמוד דברים הרגיל בהם גם בש"ק אחה"צ וכמבואר במ"ב ובבה"ל (סוסי' תקנ"ג), ומ"מ מרן בעל שבט הלוי זצ"ל אמר לי בענין שיעור דף היומי ברבים בשבת אחה"צ, דאין להקל ברבים נגד חומרת הרמ"א (שאין אומרים פרקי אבות במנחה בביהכנ"ס), אפילו אם הצבור לא ילמדו תורה אם לא יתקיים השיעור.

לימוד "אבות ובנים" בש"ק אחה"צ

מרן הגריש"א זצ"ל פסק דלימוד "אבות ובנים" בש"ק אחה"צ אינו נחשב כלימוד של רבים, כיון שכל אחד לומד עם בנו בפני"ע, וא"צ להקפיד ללמוד עם הבנים דווקא דברים המותרים, משום שאין זה סדר הלימוד שלהם (הובא במבקשי תורה קובץ מ"ז עמוד י').

תלמוד תורה בערב שבת

כ' באשל אברהם מבוטשאטש (סי' תקנ"ג) דמסתימת לשון הפוסקים מבואר דכשחל ת"ב בשבת אין למנוע מללמוד בערב בש"ק, דאין להוסיף על מה שנתפרש להדיא, ויש לחלק בין ש"ק אחר חצות שיש איסור ליכנס לת"ב מתוך שמחה (וכמשי"כ בשו"ת חת"ס או"ח סי' קנ"ו, דזהו סיבת האיסור ללמוד בערב ת"ב אחרי חצות), משא"כ כשלומד בערב ש"ק דאדרבה אסור שיכנס לשבת בעצבות, ובפרט שקבוע לרבים לומר שיר השירים לפני כניסת השבת.

בשו"ת מלמד להועיל (ח"א סי' קי"א) ג"כ היקל ללמוד בערב שבת אחר חצות, והסביר דהאיסור ללמוד בערב ת"ב אחר חצות הוא רק מנהג, ולכן אין להחמיר בערב שבת כיון דשבת אין לו דין ת"ב לכל מילי. עוד הוסיף שהדגומ"ר הוכיח דמותר ללמוד לפני חצות בת"ב שחל בשבת, דאל"כ הול"ל דאין לומר במה מדליקין בליל שבת, אבל השע"ת (סי' תקנ"ג) כ' דיש לדחות ראיתו דבהרבה מקומות מתפללין מעריב בליל שבת מבעו"י, הרי מוכח דס"ל דמותר ללמוד בערב שבת ודו"ק, וכן הביא בלקט יושר (עמוד ק"י) דביום ששי לומד כל מה שירצה.

הכנת קינות ונעלי ת"ב לפני שבת

כתב ברמ"א (סי' תקנ"ג ס"ב) שחולצים הנעליים בביהכנ"ס אחרי ברכו במוצש"ק, ולפ"ז צריך להקפיד להביא הקינות ונעלי ת"ב (וכסא נמוך במקום שיש צורך לכך) לביהכנ"ס לפני כניסת השבת, דא"א להביאם בש"ק לפני צאה"כ משום איסור הכנה, ואע"ג דבמקום שיש עירוב יש אפשרות להביא הקינות בשבת מבעו"י, וילמוד מהם מיד כשיגיע לביהכנ"ס, אבל זה אינו, משום שבדרך כלל יגיע לביהכנ"ס אחרי שקיעה"ח, ולכן נתפשט המנהג בהרבה מקומות שמתפללים מעריב בליל ת"ב שחל במוצש"ק, קצת יותר מאוחר, כדי לאפשר לציבור המתפללים להחליף נעליהם בביתם ולהביא הקינות וכו', אבל גם בזה כדאי להכין בבית לפני כניסת השבת, כל מה שיצטרך במוצש"ק.

סעודות שבת

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ב ס"י) אם חל ת"ב באחד בשבת אוכל בשר ושותה יין בסעודת המפסקת, ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו, ולפ"ז ק"ו בכל שאר סעודות שבת שמותר לכתחילה לאכול בשר ולשתות יין, והמ"ב (סקכ"ג) הוסיף דאסור למנוע מזה, והנמנע משום אבל, עבירה היא. לפ"ז פסק באג"מ (או"ח ח"ד סי' קי"ב) דבודאי מותר לשיר זמירות שבת בשבת זו, לא מיבעי לאלו שרגילים לשיר כל שבת, אלא גם לאלו שאינם רגילים לשיר כל שבת, מסתבר לומר דשרי כיון שהוא לכבוד שבת, אבל מרן הגרשז"א זצ"ל הורה לתלמידי הישיבה שרק ישירו הזמירות הקבועות שרגילים לזמרון בשאר שבתות השנה, ולא שירים אחרים (הליכות שלמה פט"ו ארחות הלכה סוסקל"ג).

שלום זכר בליל שבת

בלקט יושר (עמוד ק"י ד"ה העתקתי) כ' דכשחל ת"ב בשבת אין עושין שלום זכר, אבל פוסקי זמנינו כ' דנהגו העולם לעשותו (הגר"ש דבליצקי שליט"א בספרו דיני ת"ב שחל ביום ראשון סט"ו, וכן בקובץ מבית לוי ח"י"ג עמוד נ').

דברים שבצנעא ורחיצה בת"ב שחל בשבת

כשחל ת"ב בשבת נחלקו הפוסקים בענין דברים שבצנעא, דהשו"ע (סי' תקנ"ד ס"י) מיקל ואילו הרמ"א כ' דהמנהג להחמיר (עי' מ"ב סק"מ דיש לסמוך על המקילין בליל טבילה). בביאור המחלוקת הביא המ"ב (סקל"ט) דמצד אחד מבואר בברייתא דמעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו (עי' שו"ע סי' תקנ"ב ס"י) ואינו מונע עצמו משום דבר, ומאידך גיסא הרמ"א ס"ל דשבת זו היא כקובר מתו ברגל דנוהג דברים שבצנעא ברגל, ולשיטת הרמ"א אסור לרחוץ ידיו בחמין דגם זה קרוי דברים שבצנעא (מקורו בט"ז סי' תקנ"ד סק"ט וא"ר שם סק"כ, אמנם העמק ברכה עמוד קל"ג הקשה מדוע הרמ"א לא כתב דיש איסור רחיצה בשבת זו, ועי' בכה"ח סי' תקנ"ד סקפ"ו שהביא פוסקים דס"ל בשיטת הרמ"א דאין רחיצה נכלל באיסור דברים שבצנעא).

בענין הרחקות כ' המקור חיים (סי' תקנ"ד ס"י) דיש להקל בשבת זו בחו"ל (ודלא כמשי"כ בשו"ת מהרי"ל דיסקין בקו"א סי' ה' סקס"ז שהחמיר בזה), אבל להחמיר בשינה במטה אחת.

והנה בענין רחיצה בשבת זו יש לציין מש"כ המנ"ח (מצוה שיי"ג סוסקיי"ט) דבת"ב העינויים אסורים גם משום אבילות וגם מדין עינוי כמו ביוהכ"פ, והביא ראיי" לכן, דאם האיסור הוא מדין אבילות לחוד, הרי מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן כמבואר בהל' שמחות (ע"י יו"ד סי' שפ"א ס"א), אבל בת"ב אסור אפילו להושיט אצבעו במים כמבואר בשו"ע (סי' תקנ"ד ס"ז), והיינו משום דחז"ל השוו האיסור של ת"ב ליוהכ"פ. לפ"ז חידש המנ"ח דלשיטת הרמ"א דדברים שבצנעא נוהגים בת"ב שחל בשבת, היינו דווקא דברים שאסורים משום אבילות כגון רחיצת כל הגוף וסיכה, משא"כ רחיצת פניו ידיו ורגליו שאיסורה היא משום התענית, כיון שהתענית נדחה מכל וכל ומותר לאכול ולשתות בשבת, גם זה מותר. לפי דברי המנ"ח מבואר היטב למה המ"ב אסר לרחוץ ידיו דווקא בחמין בשבת זו ולא אסר לרחצם בצונן.

עליה לתורה לחתן וקידוש אחרי התפלה

כשחתן מתחתן אחרי ת"ב לפני שבת נחמו, נוהגין בו מנהגי עליה לתורה של חתן בשבת חזון, וגם זורקין עליו מיני מתיקה, ומזמרין לו ועורכים קידושא רבה אחרי התפלה, אבל יש להמנע משירה בשעת הקידוש, דאין בזה משום אבילות בפרהסיא (מרן הגרשז"א זצ"ל בהליכות שלמה פט"ו סי"א), והסביר הגר"ש דבליצקי שליט"א (בספרו דיני ת"ב שחל ביום ראשון סי"ב) שאין מנהג קבוע לשיר בקידוש, לכן יש להמנע. עוד הוסיף שם דאין לעשות סעודת שבת חגיגית באולם לאורחים מיוחדים אחרי הקידוש (אמנם מרן הקה"י זצ"ל ס"ל שיש להקדים ה"קידוש" לשבת שלפני זה – פ' מטות מסעי - משום שאין עושים "קידוש" של שמחה בשבת זו, ומ"מ החתן יעלה לתורה שנית בשבת זו – הובא בארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"ד), ומ"מ זה פשוט דמה שחברות של הכלה נוהגות לשמחה בביתה בשבת לפני החתונה, אין לעשות בשבת זו.

אב הרחמים בשחרית - צדקתך צדק במנחה

כ' המ"ב (סי' תקנ"ב סק"ל) דאע"פ שהרמ"א פסק שאין אומרים צדקתך צדק במנחה משום דת"ב איקרי מועד, מ"מ בשחרית אומרים אב הרחמים דהוי כמו קינות שאומרים בת"ב (ע"י א"ר סי' תקנ"ד סק"ח), וה"ה דמזכירין נשמות לאלו הנוהגין להזכיר בכל שבת.

ברכת שהחיינו בשבת

כ' הברכ"י (סי' תקנ"א סק"י) בשם הרמ"ע מפאנו, דאע"פ שמברכים שהחיינו בשבתות שבבין המצרים, אבל כשחל ת"ב בשבת, יאכל הפרי החדש בלי ברכת שהחיינו.

ברית מילה בשבת

כיון דעיקר תקנת אמירת אב הרחמים היתה לאומרו בשבת לפני שבועות ובשבת לפני ת"ב, לכן אפילו אם יש ברית בשבת אין מבטלין אמירתו, ומ"מ כ' הגר"ש דבליצקי שליט"א (דיני ת"ב שחל ביום ראשון אות כ"ב) דאבי הבן והסנדק והמוהל לא יאמרו אב הרחמים, כמו שאינם אומרים סליחות ביום שהציבור אומרים סליחות, משום דיו"ט שלהם הוא (ע"י שע"ת סי' קל"א סקט"ו).

אם אבי הבן או הסנדק או המוהל מתפללים בביהכ"ס, אין מזכירין נשמות בשבת זו (הגר"ש דבליצקי שליט"א שם אות כ"א).

כ' המ"ב (סי' תקנ"ב סק"ג) בשם המ"א שיעשה את סעודת ברית מילה לפני מנחה, משום דגם בשבת אסור לאכול סעודת המפסקת בסעודת חברים ולנהוג בה שמחה, ולכן עושים הסעודה לפני מנחה, וא"צ להזמין דווקא מנין מצומצם (ע"י מ"ב סי' תקנ"א סקע"ז) – אמנם יש מקום לדחות, דאפשר המ"ב אינו מדבר באופן שהברית בשבת עצמה, אלא בשבוע קודם לכן, וכונתו לומר שכשחל תשעה באב בשבת, השבוע קודם לכן אינה מוגדרת כשבוע שחל בו ת"ב – ומ"מ בנד"ד א"צ להקפיד דווקא על מנין מצומצם, דהרי בשבת כל אחד מותר בבשר ויין.

טיול בשבת

כ' הרמ"א (סוסי' תקנ"ג) דאין לטייל בערב תשעה באב, וממשמעות לשונו שסתם ולא פירש, מדייק הפמ"ג (משב"ז שם סק"ב) דס"ל שהאיסור הוא כל היום, ונשאר בצ"ע לדינא, אבל במהרי"ל (הל' ת"ב) וכן בגר"א (סוסי' תקנ"ג) מבואר דטעם האיסור הוא משום שמחה, וא"כ האיסור הוא רק מחצות ואילך כמו בתלמוד תורה שמחמירים רק מחצות, ולגבי שנה זו שחל ערב ת"ב בשבת, כתב הברכ"י (סי' תקנ"ג סק"ה),

והובא בשע"ת שם סק"ה) דיש מי שכתב דגם להמתירים ללמוד בשבת זו דברים האסורים ללמוד בת"ב, מ"מ יודו שלא יטייל בשבת זו אחר חצות.

האם להעדיף לקחת תרופה בש"ק או בת"ב

יש להסתפק מה דינו של מי שיש לו מיחוש בעלמא שאינו בגדר חושאב"ס ואין לו היתר לקחת תרופות בש"ק, אבל יש לו צורך לקחת תרופה פעם אחת בכל מעלי"ע, ואינו יכול למנוע ממנו למשך יומיים מעש"ק עד מוצאי ת"ב, האם יבלע הגלולה בש"ק אחה"צ שיש איסור דרבנן של גזירה משום שחיקת סממנים, או שמא יבלענו בת"ב שיש איסור אכילה דאיסורו ג"כ מדרבנן. לכאורה נראה דיש להעדיף לבלוע בת"ב לפמ"ש"כ הב"י (סי' תרי"ב) דביו"כ אכילת דבר שאינו ראוי לאכילה, והוא גם פחות מכשיעור, מותר לכתחילה, וא"כ בנד"ד יש מקום לומר דעדיף לבלוע הגלולה בת"ב שמותר לכתחילה, מלבלוע בשבת שיש איסור דרבנן, ואע"פ שהמ"ב (סי' תרי"ב סקט"ו) כ' בשם הפמ"ג בענין אוכלים שאינם ראויים לאכילה, דלכתחילה יש איסור דרבנן לאכלן ביו"כ, ואפילו בחצי שיעור מהן ג"כ יש לזהר לכתחילה, מ"מ כ' הפוסקים (שו"ת כת"ס או"ח סי' קי"א, ושו"ת ארץ צבי סי' פ"ח, ואג"מ או"ח ח"ג סי' צ"א, - וע' בה"ט סי' תקס"ז סק"ז) דלבלוע גלולות הללו מותר לכתחילה, דבנוסף לקולות הנ"ל, אינו דרך אכילה אלא בולעו ואינו נהנה בכלל.

ומ"מ אם צריך לבלוע הגלולה עם קצת מים, הרי נהנה מהמים, ולכן יפגום המים בדבר מר כגון שיערב המים עם כמה שקיות של "תה קמומיל", וע' בשו"ת שבט הלוי (ח"י סוסי' פ"ד) שפסק דמי שמוכרח לקחת כדורים לרפואה, יעדיף לבלוע בת"ב שנדחה אפילו אם יצטרך לשתות קצת מים, מלבלועם בשבת ערב ת"ב.

"קלי - צום" בשבת ערב ת"ב

יש להסתפק אם מותר לבלוע "תרופה" כגון "קלי - צום" בש"ק כדי להקל עליו את הצום. לכאורה יש לדון בשאלה זו מתרי אנפין, אב"א משום איסור תרופות בשבת לאדם בריא דאסור גזירה משום שחיקת סממנים, ואב"א משום איסור הכנה משבת ליום חול.

והנה לגבי האיסור של רפואה בשבת, קשה לומר דיש היתר משום שהוא מאכל בריאים, דסו"ס משך כל ימות השנה אינו בולע הגלולות הללו, ורק לפני שצריך לצום. ובאמת נחלקו הדעות בכח ההשפעה של גלולות הללו, י"א שהוא גורם שעיכול המזון שאכל ימשך לזמן ממושך וא"כ יש איסור לבלוע בשבת משום רפואה, וי"א שעיקר השפעתו היא רק פסיכולוגי, ולפי הדעה הזו אין איסור לבלוע בשבת.

בענין השאלה של הכנה יש לדון טובא, דהרי כל הסיבה שבולע כדורים הללו היא רק להכין לצורך מוצש"ק, ואע"פ שמותר ללכת לישון בשבת כשכוונתו להיות ער במוצאי שבת כגון שחל שבועות במוצש"ק, בתנאי שלא יאמר בפה שהולך לישון בשבת כדי להיות ער במוצש"ק (ע' מ"ב סי' ר"צ סק"ד), וא"כ גם בנד"ד כמו שמותר להרבות לאכול בסעודות שבת כדי שיהי' לו כח לצום בת"ב, נתיר לו ג"כ לבלוע "קלי - צום" כדי להקל מעליו הצום, אבל יש לחלק טובא, דבאוכל מאכלים רגילים או שהולך לישון בשבת, אינו ניכר מתוך מעשיו שעושה מעשה הכנה, משא"כ כשבולע "קלי - צום" שניכר להדיא שהוא מעשה הכנה. ולכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל (וכן נקט הגר"ש דבליצקי שליט"א בספרו דיני ת"ב שחל ביום ראשון בסעיף ע"ו) דאסור לבלוע הכדורים הללו בשבת משום הכנה (ומ"מ יבואר בהמשך דיש היכ"ת שאין איסור הכנה בבליעתם).

בענין האיסור של רפואה בשבת מביאים בשם מרן בעל שבט הלוי זצ"ל (קובץ מבית לוי ח"י"ג עמוד נ"ב סי"ד) ובשם מרן הגריש"א זצ"ל (ה'ל' בין המצרים) שאם מערבו במאכל או במשקה מותר לקחתו בשבת דאין עליו שם תרופה, ויש לערבו לפני שבת, דאם מערבו בשבת במים וסוכר הרי עצם העירבוב נחשב כהכנה משבת לחול.

אבל באג"מ (או"ח ח"ב סי' פ"ו) דן בענין ערבוב תרופות במאכל, והביא מש"כ בשו"ע (סי' שכ"ח סכ"א) דשורה אדם קילורין בערב שבת ונותן ע"ג העין בשבת, שאינו נראה אלא כרוחץ, והוא דלא עמיץ ופתח, ולא חיישינן משום שחיקת סממנים, דכיון שלא התירו לו לשרותן אלא מערב שבת, איכא הכירא,

והסביר המ"ב (סקס"ט) דאע"פ שהוא יודע שהוא לרפואה, מ"מ שרי דאיכא הכירא במה שצריך להקדים לשרותו מערב שבת, ולא בשבת מיד קודם השימוש בהם כהרגלו. לפ"ז פסק באג"מ דמי שאינו בגדר חושאב"ס, ואסור לו לקחת תרופות בשבת, אם בדרך כלל נותנם בתוך מאכל ומשקה בשעת לקיחת התרופה, מותר לערבבו באוכלין בעש"ק ואח"כ לאכלו בשבת, דמה שמערבבו במאכל בעש"ק, נחשב כהיכר שלא לעשות רפואה בשבת, אבל בתרופה שאין הדרך לערבבו, שוב אין כאן שום הכירא במה שערבבו בעש"ק. והוסיף עוד סברא בהיתר שריית קילורין בערב שבת, דכיון שהדרך לשרותו בשעת הנחת הקילור על העין, ממילא זה ששורה אותו בערב שבת נחשב כהתחלת הנחה על העין, דלדידי נחשב כהניח על העין כבר מע"ש מצד שהצריכו לעשות התחלת ההנחה ע"י השריה שעושים בשעת ההנחה, וסברא זו לא שייך במה שיצריכוהו לעשות דברים שאינם לצורך הרפואה (פ"י לערבב הרפואה במאכל), ולכן אין להתיר בהיכר כזה אא"כ היא רפואה שהדרך לערבבו במאכל או במשקה בשעת לקיחת הרפואה, ואז יהי מותר לערבבו בערב שבת וכמו בשריית קילורין.

אבל בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' ל"ו על סל"ז, וח"ח סי' פ"ב) היקל בזה, והסביר דאין ההיתר משום דבטל ברוב, אלא משום דבכה"ג שהמאכל הוא העיקר חז"ל לא גזרו בכלל, וסברא זו מובא בדע"ת למהרש"ם (סי' שכ"ח סל"ז) בשם השטמ"ק בברכות (ל"ח). דכל שהמאכל הוא הרוב שרי, ולפ"ז גם כשאין הדרך לערבב התרופה באוכלין, שרי לאוכלו אם הוא מעורב באוכלין והם הרוב. אבל לכאורה יש להעיר טובא על היתר זה, דהרי המהרש"ם שם כ' מפורש דכל ההיתר של השטמ"ק מיירי כשמערבב' מאכלים שכל מאכל כשלעצמו הוא מאכל בריאים, אלא שאין דרך בריאים לערבבם יחד, אבל אם אחד מהמאכלים אינו מאכל בריאים אסור, אע"פ שהעיקר הוא מאכל בריאים.

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' כ"ח) ג"כ דן אם מותר לערב תרופה במאכל או משקה מערב שבת, והעיר דלפי המהרש"ם א"א להתיר על סמך השטמ"ק הנ"ל, אבל כ' דבשערים המצויינים בהלכה (סי' צ"א סק"ב) הביא שו"ת משפטי צדקה (סי' מ') שמיקל בזה וס"ל דכיון שמערבבו במאכל בריאים יש היכר בדבר, ולא שייך גזירת שחיקת סממנים, וכמו פת גויים שמותר לאכול ע"י הטלת קיסם בהתנור די ש היכר בדבר, וסיים המנחת יצחק דאם מערב התרופה בעש"ק, במקום שמצטערים הרבה, יש על מי לסמוך.

והנה מרן הגרשז"א זצ"ל (שלחן שלמה סי' שכ"ח סק"ו) ג"כ היקל בזה, אבל הוסיף דהיינו דווקא אם שחק ועירב התרופה בעש"ק באופן שאינו ניכר, אבל להכניסה כמות שהיא בתוך המאכל ולכסותה, לאו כלום הוא, דזה נחשב כמו חדרי חדרים שאסור כמבואר בשבת (קמ"ו:) דכל דבר שאסור משום מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור.

ולכן למעשה נראה שאם מערב הגלולה של "קלי – צום" בתוך כוס שתיה לפני ש"ק והיא נמסה בתוכו, יש להקל במקום שמצטערים הרבה, אבל אם מערב הגלולה במאכל או משקה ונשאר בשלמותה, לפי מרן הגרשז"א זצ"ל עדיין שם רפואה עליה.

דרך אגב כדאי לפרסם שהחפץ חיים זצ"ל הי' תולה פתק בשיבתו בראדן לפני ת"ב, וכתב עצה להקל התענית – לשתות כוס תה מתוק מאד, ואח"כ לשתות כוס שני בלא סוכר כלל (מובא בספר דרך שיחה עמוד שפ"א שמרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שמע כן מהגה"צ ר' אליהו דושניצר זצ"ל).

פרטי דיני סעודה שלישית בשבת

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ב סי"י) שאם חל ת"ב בשבת אוכל בשר ושותה יין בסעודת המפסקת ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו, מיהו צריך להפסיק קודם השקיעה, והוסיף המ"ב (סקכ"ג) דמ"מ ישב בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה, ולכן לא ישב בסעודת חברים, אבל הביא שהבכור שור חולק וס"ל דמי שרגיל כל שבת לסעוד סעודה זו עם חבריו ומיודעיו, ומונע בשבת זו הו"ל כאבלות בפרהסיא, ולכו"ע יכול לאכול עם ב"ב ולברך בזימון. מרן הגריש"א זצ"ל הביא ראיי' לשיטת הבכור שור מהא דמבואר בב"מ (פ"ו:) דסעודת אברהם אבינו היתה יותר גדולה בכמות מסעודת שלמה, וא"כ יש להקשות למה נפסק שמעלה על שלחנו כסעודת שלמה ולא כסעודת אברהם, וצ"ל דבא ללמדנו שמותר במסיבת חברים (הובא בספר מנשים באהל עמוד קמ"ח להג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א).

לפ"ז גם יכול לברך בזימון על הכוס, אבל יקפיד לשתות לפני השקיעה, וע"ש במ"ב (סק"ד)
**דנכון להודיע להמון עם שצריך לסיים לאכול ולשתות לפני השקיעה כדי שלא יבואו לטעות שיכול
 להמשיך לאכול כמו בשאר שבתות.**

כמו"כ כ' באג"מ (או"ח ח"ד סי' קי"ב) שיכול לשיר זמירות גם בסעודה שלישית, אפילו אם אינו רגיל
 לשיר זמירות, משום שזה כבוד שבת (ודלא כמש"כ הגר"ש דבליצקי שליט"א בספרו ת"ב שחל ביום ראשון סכ"ה, דגם
 הרגיל לשיר זמירות בסעודה שלישית, יאמר הזמירות דרך אמירה ולא ישיר דהרי צריך לישב בדאבון נפש כמבואר במ"ב הנ"ל).

כיון שיש איסור הכנה משבת למוצש"ק, אע"פ דמותר לכתחילה לאכול יותר מהרגלו כדי שיוכל
 לצום יותר טוב, מ"מ לא יאמר לב"ב שיאכלו יותר כדי שיוכלו לצום יותר טוב (שש"כ פכ"ח ספ"ה, ושו"ת
 מחזה אליהו ח"א סוסי' נ"ז).

נטילת מים אחרונים אחרי שקיעה"ח

בשעה"ד מי שאיחר לברך ברהמ"ז עד אחר השקיעה בש"ק, ועדיין לא נטל ידיו למים אחרונים,
 אע"פ דבשבת זו יש איסור רחיצה אחרי השקיעה (ע' ח"א כלל קל"ו ס"א, וקיצור שו"ע סי' קכ"ה ס"א), בכל זאת
 מותר לו ליטול ידיו ביהשמי"ש, דהרי גם מי שאוכל בת"ב עצמו מותר לו ליטול מים אחרונים דאינה
 רחיצה של תענוג (ע' שו"ת רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד שהביא הרבה פוסקים המקילים), וכאן שהוא רק ביהשמי"ש
 קיל טפי (הגר"ש דבליצקי שליט"א בספרו דיני ת"ב שחל ביום ראשון סכ"ז).

אכילה אחרי שגמר סעודה שלישית

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ג ס"א) דאע"פ שאכל סעודת המפסקת, מותר לחזור ולאכול אא"כ קיבל עליו
 בפירוש שלא לאכול עוד היום, ומ"מ כ' המ"ב (סק"ב) בשם הב"ח דנכון יותר להתנות בפירוש בפה או בלב
 שאינו מקבל עליו התענית עד ביהשמי"ש, והוסיף השעה"צ (סק"ז) דכשחל ת"ב באחד בשבת א"צ
 להתנות, דכיון שאסור להראות עינוי בשבת, מסתמא לא נתכוון להפסיק לשם תענית.

זמן ברכת המזון לקטן שאוכל סעודה שלישית בשבת ונהיה בר מצוה בליל עשירי באב

יש להסתפק בקטן שנולד ב' באב ואכל כדי שביעה בסעודה שלישית בת"ב שחל בשבת, וסיים
 לאכול סמוך לשקיעה, האם יברך ברהמ"ז מיד וי"ח מדרבנן, או שמא צריך לחוש דאזלינן בתר זמן
 העיכול שעדיין יהיה לו אחרי צאה"כ כשיהיה גדול, ויתחייב בברהמ"ז מדאורייתא. רע"א (או"ח סי' קפ"ו)
 ושו"ת כתב סופר (או"ח סי' ל"א וסי' צ"ט) נסתפקו בספק זה אי אזלינן בתר זמן האכילה בקטנותו או בתר
 זמן העיכול בגדלותו, וע' בחזו"א (או"ח סי' כ"ח סק"ה) שצידד לומר דא"צ לברך מדאורייתא, דכיון דזמן
 פטור מפסיק בין אכילתו לעיכול, שוב לא מהני העיכול לחיובו מדאורייתא, וסיים דצ"ע. בשו"ת שבט
 הלוי (ח"ח סי' נ"ו סק"ב) כתב דמסברא יראה יותר כהצד שהוא חייב לברך מה"ת אע"פ שבשעת סוף
 האכילה עדיין הוא קטן, מ"מ נהנה משביעתו ואכילתו כשהגדיל, וסיים דמ"מ אין הסברא מכריע ועדיין
 הספק במקומו עומד, אבל עכ"פ חייב מדרבנן, ואע"ג דבקטנותו חיובו מדרבנן היה מצד חינוך, חיוב זה
 נשאר גם כשהגדיל בגדר חיוב מדרבנן ממש. אבל בציונים לתורה (להגר"י ענגיל זצ"ל סי' י"ב ד"ה והנה) נסתפק
 קצת בזה, וז"ל ויש לדון בזה מסברא אי שייך לומר שיהיה חיוב גם בגדלות בכה"ג מטעם חינוך עדיין,
 ד"ל דכיון דעיקר חיוב חינוך רק בקטן אמרוהו, ליתיה בגדול כלל עכ"ל, אבל בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א
 סי' א' סק"ח ד"ה ולפ"ז) הוכיח, דחיובו מדרבנן שהתחיל מדין חינוך, לא פקע כשהגדיל ע"ש ראיותיו.

והנה בעצם ספיקת רע"א והכת"ס, העיר בשו"ת להורות נתן (ח"ז סי' י"ד סק"י) דקשה טובא לומר
 שיש צד שיתחייב לברך שנית אחרי צאה"כ כשיגדיל, דהתניח אם בדקוהו ומצאו שתי שערות ונמצא
 שהוא גדול מה"ת, א"כ שפיר י"ל שיברך שנית (ולענ"ד יש לדון טובא בזה כמש"כ במעדני יו"ט ח"א סי' מ"ח ד"ה והנה
 תוס'), דהרי השערות שגדלו קודם הבר מצוה הם שומא בעלמא, וזה ברור דאין השערות גדלות לשיעור כדי לכופ ראשו לעיקרו בזמן
 כ"כ קצר, ע' בהמקנה בקידושין סוף ס"ג:), אבל כשלא בדקוהו, היאך יברך שנית משום חזקה דרבא, דהא חזקה
 זו אינה מועלת לדינא לגבי דין תורה, וא"כ ניחוש שהוא קטן וממילא אם יברך שנית יהיה ברכה
 לבטלה. ולכן למעשה נראה דיש להעדיף שיברך חצי שעה אחרי השקיעה כדי לצאת מידי ספק (שוב
 מצאתי שכ"כ בספר חינוך הבנים למצוות ודיני קטן להגר"י נויבירט זצ"ל הערה רנ"א).

זמן נטילת מים אחרונים לקטן שאוכל סעודה שלישית בשבת ונהיה בר מצוה בליל עשירי באב

אבל עדיין יש מקום להסתפק מתי יטול מים אחרונים, דהרי אם יטול לפני השקיעה, כ' המ"ב (ס"י קפ"א סק"ד) דצריך לזהר שלא להפסיק בין הנטילה לברהמ"ז אפילו בדברי תורה, ואם ימתין עד צאה"כ, יש מקום לומר דהיתר ליטול מים אחרונים בת"ב הוא דווקא למי שאכל בת"ב ואז חייב ליטול, אבל מי יימר דאם המתין מליטול ידיו עד ליל ת"ב ג"כ שרי אפילו אם אינה נחשבת כנטילה של תענוג, ואפשר יש עצה שיחייב אי"ע בנט"י ע"י שיעשה צרכיו לפני ברהמ"ז, או שיתפלל מעריב מיד אחרי ברהמ"ז, וממילא יצטרך ליטול ידיו משום מעריב.

זמן התחלת העינויים ושיבה על כסא בביהש"ש

ברמ"א (ס"י תקנ"ג ס"ב) מבואר שכל העינויים מתחילים רק בביהש"ש, וכשחל ת"ב במוצש"ק חולצים הנעליים לאחר ברכו.

בענין ישיבה על כסא בביהש"ש, כתב בשו"ת שלמת חיים (ס"י רכ"ו – רכ"ז) דבשנה רגילה לכתחילה ראוי לזהר שלא ישב על ספסל בביהש"ש (אע"פ שאינו כ"כ חמור כמו שאר העינויים, דהרי אחרי חצות היום מותר לשבת על הספסל משא"כ שאר העינויים שאסורים כל היום), אבל כשחל ת"ב במוצש"ק, אין למנוע מלשבת על כסא או ספסל בביהש"ש בשבת, ק"ו מנעילת הסנדל, דאע"פ שאסורה בת"ב מדינא דגמ', בכל זאת פסק הרמ"א דאין חולצים הנעליים עד אחרי ברכו שלא לנהוג אבילות בשבת, א"כ ה"ה דיש להקל בישיבה על כסא וספסל בביהש"ש, ולפ"ז גם אין להחליף בגדי שבת לבגדי חול לפני צאה"כ.

זמן חליצת הנעליים כשנוהג לחומרא כשיטת ר"ת במוצש"ק

נחלקו הפוסקים מתי צריך לחלוץ מנעליו כשנוהג לחומרא כר"ת במוצש"ק. מרן הגרשז"א זצ"ל ס"ל דכיון שאינו נוהג כן אלא בתורת חומרא, במוצש"ק זו אין לנהוג כן לענין זה אלא ינהג מנהגי ת"ב חצי שעה אחרי השקיעה ואז יחלוץ הנעליים (הליכות שלמה פט"ו ס"י"ב ודבר הלכה שם סקט"ו). יש לציין שמרן הגריש"א זצ"ל נטה יותר לחלוץ הנעליים לפני ביהש"ש כמו בכל ערב ת"ב, דכיון שבדרך כלל נמצא בביתו, אין זה נחשב כאבילות בפרהסיא כשמסתובב בביתו בלי נעליים (וע"ע בהערותיו במו"ק כ"ד. וכן בספר מנשים באהל עמוד קמ"ח).

אבל בנטעי גבריאל (פצ"ד ס"א) כ' דהנוהג במוצש"ק תשעים דקות אחרי השקיעה (בחו"ל), יש להקל לחלוץ מנעליו באותו זמן כיון דעד אז הוא זמן תוס' שבת, וי"א (ע' שש"כ פכ"ח הערה קפ"ט בשם שו"ת שלמת חיים ס"י ש"מ) דמעיקרא כך קיבלו לגבי חליצת נעליים בת"ב שחל בשבת, דכל עוד שלא אמרו ברכו אינם חולצים הנעליים מחמת קדושת תוס' שבת.

מאידך גיסא הגר"ש דבליצקי שליט"א (בספרו דיני ת"ב שחל ביום ראשון סל"ט) כ' דכיון שהמנהג בא"י מימות עולם הוא דזמן מוצש"ק הוא כשיטת הגאונים כארבעים דקות אחרי השקיעה ולא כשיטת ר"ת, וגם אין המציאות מתאימה לשיטת ר"ת, ממילא הנוהגים להחמיר כר"ת כל מוצש"ק צריכים לנהוג בחליצת הנעליים כשיטת הגאונים אע"פ שהם מחמירים עדיין בכל איסורי שבת, היות ואין בחליצת הנעליים איסור גמור של חילול שבת, ועדיף להחמיר באיסורי תשעה באב של נעילת הסנדל.

אמירת "ברוך המבדיל" לפני חליצת הנעליים במוצש"ק

הנוהגים להחליף מנעליהם בביתם לפני יציאתם לביהכ"ס במוצש"ק, צריכים לזכור להקדים לומר "ברוך המבדיל בין קודש לחול".

נטילת ידים כשחולץ מנעליו במוצש"ק

כ' המ"ב (ס"י תקנ"ג סק"ו) דכשחולץ מנעליו במוצש"ק לא יגע בהם בידיו כדי שלא יצטרך ליטול ידיו, ובדיעבד אם נגע בהם ינקה ידיו בכל מידי דמנקי, אבל במחצה"ש (שם סק"ו) ובכה"ח (שם סק"ג) כ' דהיינו דווקא כשאין לו מים, אבל כשיש לו מים, יטול ידיו עד סוף קשרי אצבעותיו, וכעין זה מבואר במ"ב בהל' יוהכ"פ (ס"י תרי"ד סק"ד) שצריך ליטול ידיו במקום שנגע בהן וצ"ע.

נטילת ידים לפני תפילת מעריב

עוד יש להעיר, דיש חיוב ליטול ידיו לפני שמתפלל שחרית ומנחה ומעריב כמבואר בשו"ע (סי' צ"ב ס"ד) ובמ"ב (שם סק"ג), וא"כ בלא"ה צריך ליטול ידיו לפני מעריב, ואין לומר שת"ב שאני כיון שיש איסור רחיצה בו, דהרי בשלמי תודה (בין המצרים עמוד ל"ז) העיר שהמ"ב (סי' תקנ"ד סק"א) הביא בשם המטה יהודה שבת"ב מותר לרחוץ ידיו אף לתפילת מנחה, דהוי כמקבל פני השכינה וכטבילת מצוה שהתירו, וצ"ע טובא ממש"כ המ"ב הנ"ל (סי' תקנ"ג סק"ו) ובשעה"צ שם שבדיעבד אם בזמן חליצת מנעליו נגע בהם, ינקה ידיו בכל מידי דמנקה, דהרי יש לו חיוב נט"י לתפילה כמש"כ המ"ב בשם המטה יהודה, והשלמי תודה נדחק ליישב דאפשר ההיתר לרחוץ ידיו לתפילה בת"ב, הוא רק לשחרית ומנחה ולא למעריב, אבל יש להעיר על דבריו ממש"כ הח"א (כלל קל"ד ס"ט) שצריך ליטול ידיו גם למעריב בליל ת"ב.

צורת חליצת הנעליים בליל ת"ב

במטה משה (סי' תשכ"ח) כ' בשם הרוקח (סי' ש"ב) דאם אינו יכול לחלוץ את מנעליו מבלי לנגוע בהן, וז"ל יעשה המנעלים בהרווחה, באופן שמיד אחר ברכו יחלוץ מנעלים מן הרגל ברגל אחת את חברתה לאלתר עכ"ל. לפ"ז מי שיש לו שרוכים יקפיד לא לקשרם בחוזה בשבת, או לחילופין יתירם כדי שלא יצטרך לנגוע במנעליו בליל ת"ב.

אמנם יש שהעירו דבלא"ה יצטרך ליטול כשיגע בנעלי ת"ב כמש"כ הכה"ח (סי' תקנ"ד סקע"ג) בשם הבן איש חי (שנה ראשונה פ' דברים אות כ"א) דגם הנוגע בנעלי בד צריך נט"י, אבל בספר מאסף לכל המחנות (סי' ד' ס"ק ק"ב) הביא בשם הערך שי (אור"ח סי' ד') ועוד פוסקים דהחיוב נט"י הוא דווקא כשנוגע בנעלי עור, וכן מובא בשם מרן החזו"א זצ"ל (ארחות רבנו ח"ג עמוד קפ"ו), דפעם אחת מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א ראה שמרן החזו"א זצ"ל נגע בנעלי בית מגומי, ולא רחץ ידיו והמשיך לדבר בדברי תורה, ושאלו אם א"צ לרחוץ הידים, וענה לו שרק הנוגע במנעל עור צריך ליטול ידיו.

לבישת בגדי שבת או בגדי חול במוצש"ק

יש להסתפק היאך להתנהג לגבי בגדי שבת בליל ת"ב שחל במוצש"ק, דברמ"א (סי' תקנ"ג ס"ב) מבואר שחולצים הנעליים במוצש"ק ולא הזכיר ענין של החלפת הבגדים, משום דלשיטת הרמ"א (סי' תקנ"א ס"א) אין לובשים בגדי שבת בשבת חזון, אבל למנהגינו שאנחנו לובשים בגדי שבת בשבת חזון, הרי אסור להחליפם בשבת משום בזיון כבוד שבת ומשום הכנה, והא דחלצו הנעליים אחרי ברכו, היינו בביהכנ"ס כשהתפללו בצאה"כ ולא הי' להם זמן אחרי צאה"כ לפני מעריב לחלוץ מנעליהם בביתם.

היום שנהגו בהרבה בתי כנסיות להתפלל מעריב במוצש"ק בליל ת"ב, זמן מה אחרי צאה"כ, א"כ לכאורה הי' מקום לומר שיחליף הבגדי שבת לבגדי חול כיון שאינו ראוי ללבוש בגדי שבת בשעת איכה (וכמבואר בשו"ע שבת הלוי ח"ז סי' ע"ז, ובדיני ת"ב שחל ביום א' להגר"ש דבליצקי שליט"א סל"ד), ומ"מ יש ליזהר במוצש"ק לא ללבוש בגדי חול מכובסים. אבל אצל מרן החזו"א זצ"ל, אע"פ שהוא בעצמו החליף בגדו העליון מיד אחרי ברכו, בכל זאת שאר המתפללים נשארו בבגדי שבת (ע' ארחות רבינו ח"ב עמוד קל"ז, וע"ע שם בעמוד קמ"ד, דבשנה שחל ת"ב בשבת, בא מרן הקה"י זצ"ל לביהכנ"ס כמה רגעים אחרי הזמן של יציאת השבת, בבגדי שבת ובנעליים, ולאחר ברכו חלץ נעליו אבל השאיר הבגדים עליו עד שחזר לביתו), וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל דאין צורך להחליף בגדיו, ומ"מ אסור להתלבש בבגדי שבת במוצש"ק, ונ"מ טובא לגבי אשה הלובשת חלוק בבית עד מוצש"ק, שלא תלבש בגדי שבת במוצש"ק כדי ללכת לביהכנ"ס למעריב ואיכה.

"לדוד ברוך" ו"למנצח בנגינות" לפני מעריב

אין לומר "לדוד ברוך" ו"למנצח בנגינות" במוצש"ק כיון שאינו מסדר היום כמבואר ברמ"א (סי' תקנ"ט ס"ב) ובמ"ב (סק"ח) בשם הגר"א, וגם משום שעיקר הטעם שאומרים אותם הוא כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת, והרי ת"ב אסור בת"ת. המ"ב בה"ל שבת (סי' רצ"ג סק"א) נתן עוד טעם שאין אומרים "למנצח בנגינות", מדכתיב בה "אלוקים יחננו" וליל ת"ב אינו זמן חנינה.

עוד כ' הרמ"א (סי' תקנ"ט ס"ב) דאין אומרים "ויתן לך" והסביר המ"ב (סק"ט) משום שאין זמנו בת"ב, דאינו זמן ברכה ושמחה (ע' פמ"ג סי' רצ"ה משב"ז סק"ג). עוד כ' בשו"ע שאין אומרים "ויהי נועם"

בליל ת"ב והסביר המ"ב (סק"ז) בשם הסמ"ק דעיקרו נתיסד על הקמת המשכן ועתה נחרב, והגר"א הוסיף עוד טעם, כיון שא"א לומר "ומעשה ידינו כוננה עלינו", דהעושה מלאכה בת"ב אינו רואה סימן ברכה (ע"י ס"י תקנ"ד סכ"ד וע"ש סכ"ב).

ק"ש על המטה בליל ת"ב

מנהגינו לומר ק"ש על המטה בליל ת"ב כרגיל (כמבואר ביסוד ושורש העבודה שער ט' פ"ב, ובשו"ת רבבות אפרים ח"א ס"י ש"פ סק"ד, ויש להוסיף דבהל' פסח ס"י תפ"א ס"ב כי הרמ"א שאין אומרים כל ק"ש על המטה בליל הסדר, ואילו לגבי ליל ת"ב לא כ"כ), ואין סיבה להמנע מלומר גם ויהי נועם, כיון שאומרים אותו בשביל שמירה מן המזיקין (ע"ש בשו"ת רבבות אפרים, וכן בנטעי גבריאל פנ"י ס"א).

שכח לומר "אתה חוננתנו" במעריב בליל ת"ב

כ' בשו"ע (ס"י רצ"ד ס"ג) ת"ב שחל להיות באחד בשבת, טעה ולא הבדיל בתפלה, א"צ לחזור ולהתפלל כיון שמבדיל על הכוס במוצאי ת"ב (בספר מנשים באהל עמוד קמ"ט להג"ר עזריאל אוערבאך שליט"א הביא חידוש גדול בשם מרן הגריש"א זצ"ל, שהשו"ע פסק כן לשיטת הבה"ג דס"ל שיש דין הבדלה בת"ב, ולכן אינו חוזר כיון שיבדיל על הכוס במוצאי ת"ב, משא"כ לשיטת הרמב"ן שאין הבדלה על הכוס בת"ב, צריך לחזור, ולכן נכון שיתפלל תפילת נדבה כדי לחוש לשיטת הרמב"ן, אבל דבריו מאוד מחודשים דהא להלכה לא קיי"ל כשיטת הרמב"ן, וכל הנו"כ בשו"ע לא הזכירו סברא כזו שיש לחוש לשיטתו אם שכח להבדיל בתפלה). והנה זה ברור דבכה"ג צריך לומר "ברוך המבדיל בין קודש לחול" כדי שיוכל לעשות מלאכה, וכמש"כ המ"ב (ס"י תקנ"ו סק"ב) לגבי נשים שאינן יודעות להתפלל מעריב, שהן צריכות להבדיל בפה לפני שעושות מלאכה במוצש"ק.

תפלת מעריב לנשים בליל ת"ב שחל במוצש"ק

והנה מה"ט אמר מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה ח"א פ"ד ס"ז) דבליל ת"ב שחל במוצש"ק, יש לדון שלכתחילה אשה צריכה להתפלל מעריב, דעיקר תקנת הבדלה היתה בתפילה כמבואר בברכות (ל"ג.), ורק אח"כ תקנו הבדלה על הכוס, וכיון דבמוצש"ק זו אין הבדלה על הכוס, ראוי שיבדילו לכתחילה בתפלה, אבל יש להוסיף דלמעשה לא פסק שהן חייבות להתפלל מעריב (ע"י הליכות שלמה על מועדים הל' ת"ב פט"ו הערה 52), ולענ"ד יש לציין מש"כ המ"ב (ס"י תקנ"ו סק"ב) וז"ל **והנשים שאינן יודעות להתפלל ולא הבדילו במוצאי שבת בתפלה**, צריך כל איש להזהירן שביום התענית לא יעשו אש לבשל לצורך הלילה עד שיאמרו המבדיל בין קודש לחול עכ"ל.

חיוב ברכת בורא מאורי האש בליל ת"ב

כ' בשו"ע (ס"י תקנ"ו) דליל ת"ב שחל באחד בשבת, כשרואה הנר אומר בורא מאורי האש, וכ' המ"ב (סק"א) שיברך קודם שקורין איכה, דבאיכה כתיב "במחשכים הושיבני", ולכן יברך תחלה על המאור, וגם שיהנה אח"כ מאורו כשקורין איכה, ואם שכח לברך, יברך אח"כ משך הלילה כיון שהחיוב עדיין עליו, אבל אם לא בירך במוצש"ק, שוב אינו מברך על הנר, ואפילו כשמבדיל במוצאי ת"ב, משום שברכת האור נתקן במוצש"ק שהוא זמן בריאתו (ע"י ס"י רצ"ט ס"ה מ"ב סק"יח, וס"י תקנ"ו מ"ב סק"ד).

הנהגה הראויה בברכת הנר בביהכנ"ס בליל ת"ב

יש להסתפק בהנהגה הראויה בברכת הנר בביהכנ"ס בליל ת"ב, האם כל אחד ואחד יברך בעצמו, או שמא אחד יוציא את כל הצבור. והנה זה ברור שאין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו, דהיינו שיהי' סמוך לו בכדי שיכול להכיר בין מטבע מדינה זו למטבע מדינה אחרת כמבואר בשו"ע (ס"י רח"צ ס"ד). אם הציבור העומדים סמוך לאורו רוצים לצאת בברכת המברך, יש להסתפק היאך יתנהג, דהרי מבואר בשו"ע (שם ס"ד) שאם היו יושבים בבהמ"ד והביאו להם אור, אחד מברך לכולם משום דברוב עם הדרת מלך, ולפ"ז בנד"ד יש להסתפק אם כולם צריכים לשבת בזמן הברכה, או דסגי להו בעמידה. מקום הספק הוא לפי המבואר בבה"ל (ס"י ר"יג ס"א ד"ה על כל) שדן בענין הא דנפסק שם בשו"ע שבברכות הנהנין אינו מוציא את חבירו אא"כ קבעו יחד קצת כגון שישבו ביחד, ולכן כ' הבה"ל דמה שנוהגים כהיום להוציא בבהמ"ד בברכת המאור אע"ג שכל העם עומדים, היינו משום שמברכין גם ברכת הבדלה עם המאור, ומיגו דמהני קביעותא להבדלה, מהני נמי לזה, משא"כ כשמברכין על המאור

לחודיה, אפשר דשפיר בעינן ישיבה, ונשאר בצ"ע לדינא. לפ"ז אם כל אחד מברך על הנר בעצמו, יכול לברך גם מעומד, אבל אם רוצים לצאת בברכת הש"צ משום ברוב עם הדרת מלך, א"כ לכתחילה מן הראוי שכולם ישבו וצ"ע.

ברכת בורא מאורי האש לנשים

כ' הבה"ל (סי' רצ"ו סי"ח ד"ה לא יבדילו) דיש להסתפק אם נשים חייבות לברך בהבדלה על הנר, דבשלמא הבדלה אע"פ שהיא מעשהז"ג, נכללת במצוה ד"זכור" שהיא שייכת לשבת, אבל נר נתקן על בריאת האור במוצש"ק שאינה שייכת לשבת כלל והיא זמן גרמא, ומנ"ל דחייבות, ולכן פסק מרן הגרשז"א זצ"ל (שש"כ פס"ב הערה צ"ח) דנכון הדבר לאלו שחוששים לספיקת הבה"ל, שהבעל לא יברך על הנר בביהכנ"ס בליל ת"ב, אלא יברך בביתו ויוציא גם את אשתו.

אבל בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז סק"ב) כ' שהבעל לא ישנה ממנהג ישראל לברך על הנר לפני קריאת "איכה" בביהכנ"ס, ולכן לא ימתין עד שיחזור לביתו כדי להוציא את אשתו בברכת הנר, אלא היא תברך בעצמה, דכמו שהיא חייבת להבדיל בעצמה כמו"כ חייבת גם בברכת האש נודלא כמשמעות הבה"ל הנ"ל, ובעצם שיטת הבה"ל, ע' אג"מ חו"מ ח"ב סי' מ"ז סק"ב שהבין שהבה"ל פסק דנשים אינן חייבות בברכת הנר, ולא מסיק כלום לענין אם רשאיות לברך ברכת הנר, והאג"מ הוכיח דבדאי יכולות לברך על הנר, ובפרט דאפילו אם היא מעשהז"ג, אבל אין בה לשון של "וצונו" וא"כ למה לא תוכל לברך, ולמסקנא מסיק שם דהן חייבות לברך על הנר ע"ש, ולכאורה נראה דהרוצה לצאת ידי כל הדעות, יכול לברך על הנר בביתו לפני שהולך למעריב, במקום שמתפללים זמן מה אחרי צאה"כ, ובאופן כזה יוכל להוציא את אשתו וב"ב (ואע"פ דתדיר ושאינו תדיר קודם, ומעריב הוא תדיר לגבי ברכת הנר, מ"מ כיון שכשמברך על הנר בביתו אינו זמן תפלה עדיין בביהכנ"ס שלו, אין חסרון בזה משום תדיר, וכן מבואר במ"ב סי' תפ"ט סק"ח ע"ש), ולפמשי"כ לעיל ראוי שהמברך וב"ב ישבו בשעת הברכה על הנר.

ברכת בורא מיני בשמים

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ו) דאין מברכין על הבשמים בליל ת"ב שחל במוצש"ק, וטעם הדבר משום שהוא עונג לו (וע"ש בשעה"צ סק"א אם יש איסור להריח בבשמים גם ביום ת"ב, או רק בלילה משום דהוי תענוג להשיב נפש יתירה), ולפ"ז גם חולה אע"פ שהותר לו לאכול, מ"מ כיון שהבשמים באים לתענוג להשיב נפש יתירה, אסור לו להריחם במוצש"ק (שו"ת לב חיים ח"ב סי' קנ"ט), וגם אין מברכין על הבשמים כשמבדיל במוצאי ת"ב, והסביר המ"ב (סק"ה) דאינו בא אלא משום נפש יתירה שהיא רק במוצש"ק.

קיפול הטלית במוצש"ק

כ' המ"א (סי' ש') דיש לקפל הטלית של שבת מיד אחרי שיוצא מביהכנ"ס במוצש"ק כדי להתעסק במצוה מיד, וכ' הפוסקים (נטעי גבריאל פרק צ"ה סט"ז, וקובץ מבית לוי ח"ג עמוד נ"ג) דמותר לקפלו בליל ת"ב, ואע"פ שמבואר ברמ"א (סי' תקנ"ד סכ"ב) דנהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת, שאני הכא דאין זה נקרא מלאכה האסורה משום שאין בה שיהוי זמן.

אמירת תפילת הירושלמי "רבון העולמים" במוצש"ק

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א פסק דמותר לומר תפילת הירושלמי "רבון העולמים" הנדפס בסידורים אע"פ שיש שם פסוקים, משום שהיא נחשבת כתפלה (הובא בקרא עלי מועד פ"ז הערה ד').

הדחת כלים מלוכלכים בליל ת"ב

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ד סכ"ב) דלא נהגו באיסור מלאכה בת"ב כי אם עד חצות, ונהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת, אפילו מעשה הדיוט, וע' במ"ב (סקמ"ג) טעם המנהג כדי שלא להסיח דעת מהאבילות, ולכן מלאכה שאין בה שיהוי שרי דאין מסיח דעתו בכך. לפ"ז יש להסתפק אם מותר להדיח הכלים המלוכלכים שנשארו מסעודות שבת, בליל ת"ב, או בת"ב בבוקר לפני חצות היום, כיון שזה מלאכה שיש בה שיהוי קצת (וע' בערוה"ש סי' תקנ"ד סכ"א דאין מציעין המטות ואין מכבדין הבית עד חצות, ובסי' תקנ"ט ס"ט הוסיף דמהראוי שלא לכבד כל היום כולו). בשו"ת שמלת בנימין (להג"ר אברהם בנימין האמבורג זצ"ל, נדפס בשנת תר"ה, סי' ב') אסר להדיח הכלים במוצש"ק ליל ת"ב מטעם זה, אבל הפתחי תשובה (להג"ר ישראל

איסור איסורלין זצ"ל סוסי תקנ"ד) הק' עליו דלכאורה ת"ב אינו יותר חמור באיסור מלאכה מאבילות, והרי אבל מותר להדיח כוסות כמבואר בשו"ע (יו"ד סי' ש"פ סכ"ב), ובקצשו"ע (סי' ר"ח סי"ד) הסביר טעם הדבר דכל מלאכות הבית אין בהם משום מלאכה לאבל, והפתי"ש נשאר בצ"ע.

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"י) דאסור להכין צרכי הסעודה של מוצאי ת"ב עד חצות, ולפ"ז י"ל דה"ה בנד"ד, ואין סברא לחלק בין הדחת כלים שנשארו משבת להכנת צרכי הסעודה של מוצאי ת"ב, וכ"כ בקובץ מבית לוי (חיי"ג עמוד נ"ג) והגר"ש דבליצקי שליט"א (בס' דיני ת"ב שחל ביום ראשון בהערה פ') דאין להדיחם עד אחרי חצות, ובפמ"ג (סי' תקנ"ד א"א סק"א) משמע שישתמש במים צוננים משום שיש תענוג ברחיצה במים חמים, אבל נראה דבכל אופן אין איסור להשרותן במים בתוך הכיור כדי להקל על הדחתן לכשידיחן, דאין זו מלאכה שיש בה שיהוי.

הדחת כלים בת"ב אחרי חצות

בענין הדחת כלים בת"ב אחרי חצות, יש לדון טובא אי שרי, משום שבזמן שמדיחם ג"כ רוחץ ידיו, ואע"פ שאינו מכוון לכך, סו"ס הרי מבואר בב"י (סי' תקנ"ד) דאסור להוציא מטפחת רטובה מהמים בת"ב כיון שנוגע במים בשעה שמוציאה, ומי התיר לו לנגוע במים. ואמנם המ"ב (סי' תקנ"ד סק"ט) הביא בשם המ"א דנשים המבשלות מותר להן לרוחץ הבשר אע"פ שממילא רוחצות גם ידיהן, היינו משום דיש צורך בדבר, ואע"פ דלכאורה ק' טובא דהרי אסור לאכול בשר במוצאי ת"ב עד חצות היום בעשירי באב, וכן עד הבוקר של י"א באב בשנה שת"ב נדחה, וא"כ מה ההיתר לנשים לבשל בשר בת"ב, תי' הפמ"ג (א"א סי' תקנ"ד סק"א) דמיירי לצורך חולה שצריך להאכילו, ומדייק בשו"ת מחזה אליהו (סי' פ"ז סק"ה) דמבואר בפמ"ג שאם רוצה להדיח הבשר לצורך אכילתו למחרת אחרי חצות, ה"י באמת אסור משום איסור רחיצה בת"ב שלא לצורך.

לפ"ז פסק שם, דה"ה דאפילו אחר חצות אסור להדיח כלים שנתלכלכו מאכילת קטנים בת"ב, אא"כ צריך להם במוצאי ת"ב, ומ"מ בזה יש עצה פשוטה שישתמשו בכפפות של גומי כדי שלא יבא מים לידיהם, וכ"כ גם בנטעי גבריאל (פס"ט ס"ה), אבל יש שהעירו דיש לדון טובא בכל הראיות שהביאו לחייב להשתמש בכפפות, דסו"ס מיירי דמותר להדיח כלים אחר חצות כשיש צורך בדבר, ומאי שנא ממש"כ המ"א דמותר לנשים לרוחץ הבשר בת"ב אע"פ שממילא רוחצות גם ידיהן.

חיוב הבדלה על הכוס כשחל ת"ב במוצש"ק

נחלקו הראשונים לגבי חיוב הבדלה על הכוס כשחל ת"ב במוצש"ק. שיטת תוס' בפסחים (ק"ז). ד"ה אממר) וכן הבה"ג (הל' קידוש והבדלה) ועוד הרבה ראשונים, שמבדיל במוצאי התענית, והסביר הבה"ג דלפי המבואר בברכות (כ"ז:) דמותר להתפלל מעריב של מוצש"ק בש"ק, וגם יכול להבדיל על הכוס אע"פ שהוא עוד לפני השקיעה, א"כ כשחל ת"ב ביום ראשון נוכל ליעץ לו להבדיל על הכוס מבעו"י בש"ק, אבל דחה סברא זו, דאפשר אם מבדיל על הכוס ומקבל ת"ב ע"ע, שוב אינו יכול לשתות מהכוס, והביא כמה ראיות לזה, ולכן פסק שיבדיל במוצאי התענית, ואע"ג דמשמעות הגמ' בפסחים (ק"ז:) היא דמי שלא הבדיל במוצש"ק, מבדיל והולך כל היום כולו, אבל טפי לא, הני מילי היכא שהי' מותר לו לאכול, אבל אם הי' אסור לו לאכול ביום ראשון, מבדיל בליל שני.

הרמב"ן (בתורת האדם עניני אבילות ישנה, וכן הובא בריטב"א בסוכה נ"ד:) חולק על הבה"ג וס"ל דכיון שאינו יכול להבדיל במוצש"ק שהוא זמן הבדלה, משום שאסור לו לשתות היין, שוב אינו מבדיל כיון שלא הי' יכול להבדיל בזמנו, ואע"ג דמי שלא הבדיל ביום ראשון יש לו תשלומין עד ליל רביעי, שאני התם דכולהו תשלומין דראשון נינהו, וכיון דבזמנו לא הי' יכול להבדיל, שוב אינו מבדיל שלא בזמנו, כעין הא דאמר ר' זירא ביבמות (ק"ד:) כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, וכל שאינו ראוי לבילה, בילה מעכבת בו. עוד הוסיף הרמב"ן דמסתבר לומר דכשחל ת"ב במוצש"ק, לא תקנו הבדלה על הכוס דהרי שנינו בברכות (ל"ג.) בתחלה קבעה בתפלה, העשירו קבעה על הכוס, וכיון דכשחל ת"ב במוצש"ק כל ישראל עניים מרודים הם, בכה"ג לא תקנו להבדיל על הכוס כלל.

שיטה שלישית בזה היא שיטת ספר המנהיג (הל' ת"ב סי' כ"א) דס"ל שיבדיל במוצש"ק ויתן היין לתינוק לשתותו, והא דאין עושין כן בקידוש בליל יוהכ"פ, היינו משום דאתי למסרך כיון שהוא משנה לשנה, משא"כ ת"ב שאינו חל במוצש"ק כל שנה, ומה"ט קיי"ל בברית מילה בת"ב שמברכים ומטעים הכוס לתינוק. המאירי בתענית (ל:) הוסיף עוד נ"מ בין יו"כ לת"ב, שדווקא ביו"כ שיש בו כרת מחמירין, משא"כ בת"ב שאין בו כרת ואינו אפילו איסור תורה דאין חוששין, אבל המאירי שם וגם הרמב"ן הנ"ל דחו שיטה זו והביאו ראיות דאפילו באיסור דרבנן ולא קביעא, ג"כ חיישינן לסירכא.

המאירי הנ"ל בתענית הביא שיטה רביעית, שיבדיל בשבת מבעו"י וכעין הא דשנינו בברכות (כ"ז:): דמתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס (וכן נפסק בשו"ע סי' רצ"ג דמי שהוא אנוס יכול להתפלל של מוצש"ק מפלג המנחה ולמעלה ולהבדיל מיד, אלא שהמ"ב שם סק"ט כ' דאין לעשות כן דדבר תמוה הוא לרבים, וגם יש לחוש שמא יבאו להקל במלאכה), וא"כ גם כשת"ב חל ביום ראשון, יבדיל בברהמ"ז של סעודה שלישית, אבל המאירי דחה שיטה זו משום שבהבדלתו שויה חול ונתחייב באבלות, ואבלות בשבת לא אמרו, ועוד כיון שאינו יכול לברך על הכוס, מה בינה להבדלה בתפלה, ולכן הכריע שלא להבדיל בשבת.

אבל המטה יהודה (סי' תקנ"ו סק"א) הק' ע"ז, דעדיין יש עצה שראובן יבדיל בש"ק מבעו"י, וחבירו שמעון יכוון לא לצאת בהבדלה והוא ישתה הכוס, ולא גרע טעימת שמעון מטעימת תינוק דהוי שרינן אי לאו משום דאתי למיסרך, ואין לומר שראובן אינו יי"ח בטעימת שמעון משום דכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו, דהרי מעיקר הדין ראובן יכול לצאת יי"ח בטעימת תינוק (אי לא הוי חיישינן דאתי למיסרך) אע"פ שהוא בעצמו אינו יכול לשתות, ותי' המטה יהודה דכיון שחששו לסירכא דתינוק, כמו"כ יש לחוש לסירכא דגדול, שבפעם אחרת יבדיל וישתה בעצמו ויאמר אשתקד שתיתי, הכי נמי שרי לשתות השנה, ולא יזכור שמה ששתה בפעם הקודמת היתה משום שהוא בעצמו לא הבדיל.

חיוב הבדלה לחולה שאוכל בת"ב

למעשה הפוסקים נקטו דחולה שאוכל בת"ב צריך להבדיל, ודלא כשיטת הרמב"ן וריטב"א (ע"י שע"ת סי' תקנ"ו בשם הברכ"י, וכן פסק המ"ב סי' תקנ"ט סק"ל לגבי בעל ברית שאינו משלים תעניתו בת"ב שנדחה), ואדרבה בקובץ תשובות (ח"א סי' נ"ז) הוכיח מרן הגריש"א זצ"ל שהחיוב להבדיל בת"ב עצמו לחולה, הוא יותר ברור מלהבדיל במוצאי ת"ב ע"ש.

בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קל"ג) כ' דאין להקל להבדיל בשבת מבעו"י, משום שמה שהתירו הוא רק במקום אנוס של ביטול מצות הבדלה שלא יהיה לו יין ולא חמר מדינה אחרי שבת, משא"כ בנד"ד שאין כאן חשש ביטול מצוה.

מתי יבדיל כשאנו צריך לאכול עד ת"ב בבוקר

כ' בכה"ח (סי' תקנ"ו סק"ט) דאע"פ שזמן הבדלה לכתחילה הוא במוצש"ק, מ"מ אם אינו צריך לאכול עד למחרת, לא יבדיל עד שהוא צריך לאכול, וכן פסקו בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' ל') ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח סק"ט).

הבדלה למי שרק שותה מים בת"ב

בשו"ת שבה"ל (ח"ח סי' קכ"ט) ומרן הגריש"א זצ"ל (הובא בספר מנשים באהל עמוד קנ"א להג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א) פסקו דמי שצריך לשתות מים בת"ב ואינו זקוק לאוכל כלל, לא יבדיל בת"ב כיון שמותר לשתות מים לפני הבדלה כמבואר בשו"ע (סי' רצ"ט ס"א).

האם חולה יבדיל על יין או על חמר מדינה

נחלקו הפוסקים לגבי מי שצריך להבדיל בת"ב, אם יבדיל לכתחילה על חמר מדינה או שמא יבדיל על יין או מיץ ענבים. בכה"ח (סי' תקנ"ו סק"ט) פסק שלא יבדיל על היין אלא על שאר משקין, או שיתן היין לתינוק, וכן פסק בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' ל' סק"ד) כוותי'. בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז סק"ה) פסק שאם יכול להבדיל על השכר חייב לעשות כן, ואם א"א יבדיל על היין, והסביר (קובץ מבית לוי

חייג עמוד נ"ד) דאין להחשיב מיצים טבעיים וכן תה וקפה לחמר מדינה, ופשיטא דמשקאות קלות כמו קולה אינם נחשבים חמר מדינה, ולכן יבדיל על מיץ ענבים ולא על יין.

בשו"ת להורות נתן (ח"ב סי' ל"ו) הוכיח דכיון ששתיית יין בת"ב אסורה מדינא דגמ', א"א להתיר לחולה להבדיל על היין, ולכן יבדיל על שכר או על חמר מדינה אחר, ואם אין לו יבדיל על היין ויתנהו לתינוק לשתות, ואין בזה חשש דילמא אתי למיסרד, כיון דאינו שותה כל פעם שת"ב חל במוצש"ק אלא כשיש חולה ואין זה דרך קביעות (ע' ברכ"י סי' תקנ"ו סק"ג סברא כזו), ואם אין לו חמר מדינה או שאין לו תינוק שיכול לשתות את היין, יאכל בלי הבדלה ויסמוך על הרמב"ן ודעימ' דס"ל שאין חיוב הבדלה בכלל בת"ב שחל במוצש"ק.

בקובץ תשובות (ח"א סי' נ"ז) הביא שאלת מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בענין הבדלה לחולה בת"ב, דלפי מרן החזו"א זצ"ל אין להבדיל רק על יין, משום שטען שבירה אין עליו דין חמר מדינה, דאין ההמונים שותים אותו במקום יין, ואע"פ שאמר שאולי מיץ תפוזים הוא חמר מדינה, אבל למעשה לא הסכים להבדיל עליו ופסק להבדיל על יין בתשעת הימים ובמוצאי ת"ב. מרן הגריש"א זצ"ל פסק שם דאמנם מרן הגרי"ז זצ"ל מבריסק התיר להבדיל על היין בת"ב משום שערב ת"ב הוא כמו מתו מוטל לפניו דאסור ביין, ואילו ת"ב הוא כמו אבלות אחר הקבורה דמותר ביין, אבל באו"ז (הלי' ת"ב סי' תט"ו) כ' מפורש דגם בת"ב דומה למתו מוטל לפניו, ולכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל שיכול להבדיל על יין מגתו (דהיינו שיסחוט אשכול ענבים – ויש להוסיף שמרן הגריש"א זצ"ל ס"ל שבשמיטה מותר לסחוט גם ענבים שעומדים לאכילה אע"פ שאינם עומדים במיוחד לסחיטה – ע' משנת הגרי"ש על שביעית פ"ח ס"ט), וע"ע בארחות רבינו (ח"ב עמוד קמ"ה) שגם מרן הקה"י זצ"ל הסכים להבדיל על יין מגתו כיון דמדינא דגמ' מותר לשתותו אפילו בסעודת המפסקת, ולכן למעשה מעיקר הדין יכול להבדיל על מיץ ענבים, אבל עדיף שיסחוט ענבים ויבדיל על המיץ אם הדבר אפשרי.

האם אשה האוכלת בת"ב חייבת בהבדלה

נחלקו הפוסקים אם נשים שאינן מתענות חייבות בהבדלה בת"ב שחל במוצש"ק. בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז סק"ד) כ' דסוגי' דעלמא שהן חייבות להבדיל, והיינו דלא מיבעי לשיטת השו"ע (סי' רצ"ו ס"ח) שנקט להלכה שנשים חייבות בהבדלה, אלא גם לשיטת הרמ"א שפסק שם שלא יבדילו לעצמן אלא ישמעו הבדלה מן האנשים, בכל זאת מבואר במ"ב (שם סק"ה) דאם אין לה ממי לצאת, תבדיל לעצמה ותשתה היין כדי שלא לבטל מצות הבדלה.

הבעל יבדיל בת"ב ויוציא את אשתו שצריכה לאכול

אבל בודאי אם יש אפשרות, בעלה או אביה יבדילו ויוציאו אותה, והיא תשתה הכוס (שו"ת משנה הלכות ח"ז סי' ל"ט), וכ' בשו"ת שבה"ל (ח"ח סי' קכ"ט) שגם המבדיל י"ח במה שמבדיל עבורה ואינו צריך להבדיל עוד פעם במוצאי ת"ב, ומה שהיא שותה הכוס מהני ליה, חדא דלהרבה שיטות מהני טעימת אחרים, ואפילו קטן שאינו בגדר חינוך מצוה, סגי במה שהוא בגדר חינוך ברכה, ועוד דלפי המחבר נשים חייבות בהבדלה וכנ"ל, ולפי הרמ"א הן עכ"פ בגדר ספק, לכן מהני טעימתן לכו"ע ע"ע שם, ואם יש שם קטן י"א דבודאי עדיף שהקטן ישתה הכוס ולא האשה (שש"כ פס"ב סמ"ח).

ויש להוסיף דאם הבעל מבדיל, עדיף שבני ביתו י"ח הבדלה ממנו בת"ב ממה שימתינו עד מוצאי ת"ב (ע' שע"ת ריש סי' תקנ"ו בשם הברכ"י), דעדיף להבדיל ביום ראשון מלהבדיל בליל שני.

אם האשה צריכה להבדיל בעצמה, י"א דעדיף שקטן ישתה את היין וכנ"ל (שש"כ שם), אבל מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א ס"ל שתשתה בעצמה ולא תתנו לקטן לשתות, דכיון שיי"א שאשה פטורה מהבדלה (ע' סי' רצ"ו ס"ח), ואילו הקטן בודאי חייב מדרבנן, א"כ אינו יוצא בהבדלה שלה, וממילא אם יענה אמן על הברכה, נמצא שהוא מפסיק בין ברכת הגפן לשתיה.

לעת הצורך (פי' שאינה יכולה להבדיל בעצמה או לשמוע הבדלה מבעלה) פסק מרן בעל שבה"ל זצ"ל (קובץ מבית לוי חייג עמוד נ"ג) דיש להקל לאשה שתאכל בלי הבדלה מדין ספק ספיקא, ספק שמא אינן חייבות

בהבדלה כלל, ספק שמא קיי"ל כשיטת הרמב"ן דבשנה כזו שחל ת"ב במוצש"ק, אין חיוב הבדלה כלל, וע' בשו"ת צפנת פענח (סי' ל"ב) שג"כ כ' סברא זו לפיטורן.

האם קטן שאוכל בת"ב צריך להבדיל

יש להסתפק אם קטן שאוכל בת"ב שחל ביום ראשון, צריך לעשות הבדלה לעצמו לפני שאוכל. בשו"ת מהרי"ל דיסקין (קו"א סי' ה' סקע"ב) כ' דאין לחוש שמא יבא למסרך, דיאמרו שהבדלה תלויה באכילה, וכי היכא דפריש מאכילה בגדלותו, גם יפרש מהבדלה בגדלותו, ולכן שפיר יכול להבדיל, וכן פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' ע"ז) דאע"פ שכשיגדל יצום, אבל השתא הוא נכנס בגדר חינוך להבדלה, ועוד דבחושבי"ס מותרת האכילה בת"ב גם לגדולים, וצריך לחנכו לדעת סדר האכילה באופן שמותר לאכול בת"ב (אבל למעשה פסק דקטנים לא נהגו להבדיל כמו שיתבאר בהמשך), וכן פסקו בשו"ת דברי יציב (או"ח סי' רמ"ג) ומרן הגריש"א זצ"ל (הובא בספר מנשים באהל עמוד ק"נ להג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א – אבל בהל' ומנהגי בין המצרים פ"ז הערה כ"ו כ' בשמו שא"צ להבדיל וצ"ע).

אבל י"א דכמו שאין איסור לקטנים לאכול לפני קידוש משום דהיינו רביתיהו (ע' מ"ב סי' רס"ט סק"א), א"כ ה"ה לגבי הבדלה דמותר להם לאכול לפני הבדלה, וי"ח הבדלה במוצאי ת"ב (ע' מועדים וזמנים ח"ז סי' רנ"ה), ובפרט דלכמה ראשונים אין חיוב הבדלה בכלל בליל ת"ב שחל שמוצש"ק, אלא במוצאי ת"ב [ע' שש"כ (פרק ס"ב סמ"ה), ובארחות רבינו (ח"ב עמוד קמ"ה) כ"כ בשם מרן הקה"י זצ"ל, והוסיף שם עוד סברא דמי שאין לו על מה להבדיל פטור מהבדלה, והרי לקטנים אין להם משלהם – ולעני"ד יש להעיר טובא על טעם זה. עוד הסביר הקה"י זצ"ל דיש להקל בקטנים כיון שהמ"ב השמיט מש"כ השע"ת בשם הכנה"ג דחולה צריך להבדיל בת"ב לפני שאוכל, משמע דס"ל שאין דינו של השע"ת ברור (ואפשר המ"ב סמך עמש"כ בסי' תקנ"ט סקל"ז וצ"ע). וע"ע בקובץ מבית לוי (ח"ג עמוד ע"ז) דאע"פ שבשו"ת שבה"ל הנ"ל פסק שקטנים צריכים להבדיל, אבל חזר בו וכ' דלמעשה לא ראינו שנוהגים כן וכן מבואר בשו"ת שבה"ל (ח"י סוסי קע"ז)].

נוסח הבדלה בת"ב

מי שמבדיל בת"ב משום שהוא חולה ומותר לו לאכול, אינו אומר הפסוקים "הנה א-ל ישועתי וכו'" כיון שהם פסוקים של שמחה, ואין להקל משום שתמיד כשמבדיל אומר פסוקים הללו וממילא נחשבים כסדר היום, דהרי לכו"ע אסור להבדיל בת"ב, וא"כ ק' לומר שהם נחשבים כסדר היום (שו"ת דברי מלכאל ח"ו סי' ט').

המבדיל בלילה (פ"י למי שכבר צריך לאכול בליל ת"ב, דבלא"ה אם אינו צריך לאכול עד למחר, אין להבדיל עד למחר – ע' שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' ל' ושו"ת תשובות והנהגות ח"ה סי' קס"ח סק"ט) יברך על היין, על הנר (דלכתחילה יש לסדר ברכת הנר על הכוס, ומ"מ אשה שמבדילה בעצמה אפשר לא תברך על הנר בין ברכת בפה"ג וברכת הבדלה לפמש"כ בבה"ל סוסי רצ"ו – ע' שש"כ פס"א סכ"ד), וברכת הבדלה, אבל אם מבדיל ביום, מברך על הנר בלילה, וביום יברך על היין וברכת הבדלה.

מלוח מלכה בליל תשעה באב למי שאינו מתענה

בשו"ת לב חיים (ח"ב סי' קנ"ט) הסתפק הגר"ח פאלאג'י זצ"ל לגבי חולה שאוכל ושותה בתשעה באב, האם הוא חייב לאכול מלוח מלכה, או דילמא כיון שהוא תשעה באב ואינו זמן לאכילה ושתיה, א"כ אפשר אין בו חיוב מלוח מלכה, וע"ע בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סי' קס"ח סק"ח וסק"י) שנוטה לומר דכשחל ת"ב במוצש"ק מתבטלת מצוה זו, וע' בתורת היולדת (פמ"ח הערה י') שכתב דכיון דסעודת מלוח מלכה אינה משום עונג שבת, אלא משום כבוד שבת ללוותה, א"כ בת"ב דאין לה חשיבות סעודה, מסתבר לומר דפטור ממנה.

בגדי שבת ונעליים ורחיצה ואכילה ולימוד תורה לבעל ברית

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ט ס"ח) דבת"ב בשנה רגילה, אבי הבן (והוסיף המ"ב סקל"ב דה"ה אמו) והמוהל והסנדק מותרים ללבוש בגדי שבת אחרי הקינות לכבוד הברית, וכ' המ"ב (סקל"ד) דאחרי הברית פושטין בגדיהן. הבה"ל שם הביא בשם הבגדי ישע שדווקא שינוי בגדים, שאיסורו בת"ב אינו אלא מנהג, מותר לבטלו לכבוד המילה, אבל חלילה לבטל אחד מחמשה עינויים שהם מדינא דגמרא.

אבל בת"ב נדחה כ' השו"ע (שם ס"ט) דבעל הברית מתפלל מנחה גדולה ורוחץ (פי' הערוה"ש שם ס"ט פניו ידיו ורגליו והיינו בצונן), ואינו משלים תעניתו משום שיו"ט שלו הוא (יש להעיר שצריכים להבדיל לפני שיאכלו – ע' מ"ב ס"י תקנ"ט סק"ז), אבל לא יאכלו יחד אלא כל אחד מבעלי הברית יאכל לבדו בביתו (שו"ת שבט הלוי ח"י ס"י פ"ד), וגם אומרים "נחם" בברהמ"ז, ואע"ג דהוי יו"ט אצלו, אפי"ה שייך אצלו נחמת ציון וירושלים (דעי"ת למהרש"ם ס"י תקנ"ט שם השואל ומשיב), והוסיפו הפוסקים (שד"ח ח"ו פאת השדה מערכת בין המצרים ס"י ב' סק"א – ע"ש עמוד 471 - , ושו"ת שבט הלוי ח"ז ס"י ע"ז) דגם מותרים לנעול נעלי עור, דלא גרע מרחיצה (אבל נחלקו פוסקי זמנינו אם הם חייבים להורידם אחרי הברית – ע' בספר דיני ת"ב שחל ביום א' בהערה קכ"ו), אבל אסורים באכילה ושתייה עד אחרי הברית שמא לא יקיימו את המצוה בזמנה (שע"ת ס"י תקנ"ט סוסקט"ו). כמו"כ י"א דמותר להם בלימוד תורה אפילו בדברים האסורים בת"ב כיון דיו"ט שלהם הוא, ומ"מ ישתדלו ללמוד בצנעא ולא בפרהסיא (ע' בספר ת"ב שחל בשבת פ"ח ס"כ, אבל ע' מה שהעיר עליו בספר דיני ת"ב שחל ביום א' הערה קכ"ז). כמו"כ י"א שאינם צריכים לפשוט את בגדי שבת אחרי הברית (ע' נטעי גבריאל פ"ב ס"י).

האם המוהל שרק עושה הפריעה נחשב כבעל ברית

לפעמים אבי הרך הנימול מל אותו, והמוהל עושה הפריעה, ויש להסתפק אם נחשב כבעל ברית להתירו לאכול כשהוא רק עשה את הפריעה. השדי חמד (ח"ו פאת השדה מערכת בין המצרים ס"י ב' סק"ח עמוד 470) כ' שמותר למוהל ולפורע לאכול, וכן הביא בנטעי גבריאל (פ"ב ס"ה) בשם כמה פוסקים, וכן פסקו בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סיקנ"ו) ומרן הגריש"א זצ"ל (הובא במילה שלמה עמוד תל"ז).

עליה לתורה לבעלי ברית שלא ישלימו את התענית

יש להסתפק אם המוהל והסנדק ואבי הבן עולים לתורה בת"ב, מאחר והם יודעים שלא ישלימו את התענית, והמ"ב (ס"י תקס"ו סק"כ) פסק בשם הדה"ח שאם אין בדעתו להשלים התענית לא יעלה לתורה, ואמנם המ"א (שם סק"ח) ס"ל דהיינו דווקא במנחה, אבל בשחרית מותר לו לעלות, אבל ע"ש דהיינו דווקא בשני וחמישי כיון דבלא"ה קורין בתורה גם בלי התענית, ובר מן דין, המ"ב (סק"ט) כ' שיש אחרונים שמפקפקין על המ"א, ולכן לכתחילה בודאי לא יעלה.

אבל אפשר י"ל דשאני בעל ברית שאינו מחוייב להשלים תעניתו, והוא דומה לעשרה בטבת שחל בערב שבת, ד"א שאין משלימין התענית כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה, ואע"פ דלא קיי"ל הכי, מ"מ להני שיטת שאין משלימין התענית בודאי קורין בתורה, וע"ע במ"ב (שם סק"ב) שאם חל כ' סיון בערב שבת, נוהגים שלא להשלים התענית, והתם קורין ויחל בשחרית, הרי דעולה לתורה גם כשאין משלים תעניתו כיון שאסור לו להשלים תעניתו, וא"כ נימא הכי גם לגבי בעל ברית. אבל יש לחלק בין תענית ציבור שלא קבלו לצום כל היום, לבין יחיד שיש לו היתר שלא להשלים תעניתו משום שמחת ברית או פדה"ב, ולכן אין לו לעלות לתורה בשחרית. וע' ביוסף אומץ (ראש הדיינים ובני הישיבה בפרנקפורט בזמן השלי"ה הק' ס"י תתמ"ו) וז"ל באתי לדון בדבר חדש והוא זה, אם יש מילה בהם (בתעניות בה"ב) והסנדק הוא כהן, שאינו רשאי לעלות לספר תורה מפני שאינו מתענה, אז מחוייב לצאת מביהכ"ס עכ"ל.

אבל נראה שבת"ב שנדחה, בעלי הברית יכולים לעלות לתורה בשחרית, ואילו במנחה תלוי באשלי רברבי, דהרי בשו"ת חת"ס (או"ח ס"י קנ"ו) פסק שחולה יכול לעלות לתורה בת"ב בין בשחרית ובין במנחה, אע"פ שאינו מתענה, כיון שהיום מחייב קרה"ת בשחרית ובמנחה, אבל בשו"ת רע"א (ח"א ס"י כ"ד) מבואר, דס"ל הכי רק בשחרית ולא במנחה, וכן הוכיח במשנת יעב"ץ (או"ח ס"י מ"ט – ע"ש באריכות), וע"ע מש"כ בזה בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב ס"י רס"א).

זמן תפילת מנחה לבעלי ברית

מרן הגרשז"א זצ"ל הקפיד להתפלל מנחה לפני הברית כשהיה סנדק בת"ב שנדחה, והסביר שאינו כ"כ ראוי לומר תפילת "נחם" ו"עננו" כשהוא יו"ט אצלו (הליכות שלמה פט"ו ארחות הלכה סוף הערה ס').

תפילת "עננו" לבעל ברית

בעל ברית שמתפלל מנחה לפני הברית, יכול לומר "עננו" בשמו"ע, אע"פ שידוע שלא ישלים תעניתו, כמבואר ברמ"א בהל' תענית (ס"י תקס"ב ס"א) ובמ"ב (שם סק"ז וסק"י).

ברית מילה שלא בזמנה בתשעה באב שנדחה

נחלקו הפוסקים בענין ברית שלא בזמנה בת"ב שנדחה, אם בעלי הברית צריכים להשלים התענית. באשל אברהם (הגר"ד אופנהיים זצ"ל סי' תקנ"ט אות א') והשע"ת (סי' תקנ"א סק"ג) ס"ל שהם צריכים להשלים את התענית, וכן הביא הכה"ח (סי' תקנ"ט סק"ט) בשם הפוסקים. אבל מרן הגרשז"א זצ"ל (נשי"כ פס"ב הערה קט"ז) דייק מהמ"ב (שם סק"ח) שחילק בין פדה"ב בזמנו לפדה"ב שלא בזמנו בת"ב שנדחה, ולא חילק בין ברית בזמנה לברית שלא בזמנה בת"ב שנדחה, משמע שאינו משלים את תעניתו גם כשהברית היא שלא בזמנה. וע"ש שהביא עוד ראיי' דגם ברית שלא בזמנה נחשב כיו"ט דידי', דהרי הפוסקים (ע' גשר החיים פכ"א סי' ח' סק"ח) כ' שאפילו אם אבי הבן הוא אבל תוך ז', נועל מנעליו ולובש בגדי שבת ועושה סעודה גם לברית שלא בזמנה.

האם מוהל שלוקח שכר נחשב כבעל ברית

בספר נהר מצרים (הל' מילה אות ב') הסתפק אם מוהל שלוקח שכר נחשב כבעל ברית שפטור מלהשלים תעניתו בת"ב שנדחה, ובשו"ת התעוררות תשובה (בנדמ"ח ח"ג סי' שס"א) ג"כ דן בשאלה זו, דכאשר המוהל עושה המצוה בעד תשלומין ולא לשם מצוה, אפשר אינו נחשב כבעל ברית, והביא מש"כ בשו"ע בהל' תפילין (סי' ל"ח ס"ח) דכותבי תפילין ומזוזות הם ותגריהם וכו' פטורים מהנחת תפילין כל היום חוץ משעת ק"ש ותפלה, והסתפק המ"א (סק"ח) אם פטורים גם כשעושים כן כדי להרויח, וכ' דיש לחלק בין אם עיקר כוונתם לשם מצוה, הגם שמרויחין ג"כ, הם בכלל עוסקי מצוה שפטורין, ולפ"ז פסק בשו"ת התעוררות תשובה שאם עיקר כוונת המוהל היא לשם מצוה, מה שנותנים לו מתנות אינו מגרע מדינו כבעל ברית שיכול לאכול בת"ב שנדחה.

פדיון הבן בת"ב שנדחה

כ' המ"ב (סי' תקנ"ט סק"ח) דיי"א שאם חל פדה"ב בת"ב שנדחה נקרא יו"ט אצלו, והאב והכהן א"צ להשלים התענית כמו בברית מילה, ומ"מ כשחל הפדה"ב בשבת ועושים אותו שלא בזמנו בת"ב צריכים להשלים התענית. אמנם יש להעיר שמרן הגרשז"א זצ"ל ס"ל, דכמו שאין נוהגים לפדות בכור בת"ב אלא בערב כדי שהכהן יוכל לברך על הכוס, וגם משום שאינו ראוי לברך שהחיינו כאשר כולנו אבלים, ה"ה שאין פודין אותו בת"ב שנדחה (הליכות שלמה פט"ו סט"ו). אבל ע' בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' ע') סק"א) בשם שו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' שמ"ט) שיעשה הפדיון סמוך ללילה, ואין לחוש שמברך ברכת שהחיינו כיון שזוהי המצוה, ויעשו הסעודה אח"כ בלילה.

תענית למעוברות ומניקות בת"ב שנדחה

כ' הבה"ל (סי' תקנ"ט ס"ט ד"ה ואינו) דמי שהוא חולה קצת, ומעוברת שיש לה מיחוש קצת, מותרים לאכול, וכתבו הפוסקים (הליכות שלמה פט"ז הערה ד', ותורת היולדת פמ"ח ס"ד) דה"ה במינקת, (ואמנם יש המחייבים אותן לצום עד אחרי חצות כמו בעלי ברית, אבל נראה דאין לדמות מילתא למילתא, דהתם ההיתר הוא משום דיו"ט ידיה הוא, משא"כ במעוברות ומניקות שההיתר שלהן הוא מטעמי בריאות), ולכן רוב פוסקי זמנינו ס"ל שאין להן חיוב להתענות עד חצות אם יש להן מיחוש קצת לפני זה (ע' בהליכות שלמה פט"ז הערה ג' דאם יש לה כאבי ראש כמה פעמים או כאבי בטן, ודאי חשיב כמיחוש קצת, ומ"מ אם תהיה הרגשתה טובה, תצום עד הבוקר), ואם בכל זאת הן מתענות עד אחרי מנחה יכולות לומר "עננו" בשמו"ע (מ"ב סי' תקס"ב סק"י).

קטן שהגדיל בתשעה באב שנדחה

יש להסתפק במי שנעשה בר מצוה ב"ח בתמוז או ב' באב, בשנה שחל התענית בשבת, ונדחה ליום ראשון. מקום הספק הוא האם בשנה כזו עיקר קביעת התענית הוא ב' באב וממילא הקטן חייב להתענות כיון שכבר הגדיל ביום זה, או שמא הוא רק בגדר תשלומין וממילא אינו חייב להתענות כיון שבשבת עדיין הי' קטן.

רוב הפוסקים דנו בשאלה זו לגבי ת"ב שחל בשבת, וחלק מהם גם לגבי שבעה עשר בתמוז שחל בשבת. בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' שס"ג) נקט דאע"פ שמעיקר הדין התענית ביום ראשון היא רק תשלומין, וא"כ הקטן נקרא נדחה מעיקר החיוב וממילא הי' צריך להיות פטור, מ"מ כיון שגם לפני שנעשה בן י"ג

שנה הי' חייב משום חינוך, א"כ לא נדחה לגמרי, והרי מבואר ברש"י בסנהדרין (מ"ז : ד"ה הואיל) דהיכא דלא נדחה לגמרי לא שייך למימר הואיל ואידחי אידחי. אמנם בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סי' כ"ז) הקשה על המהרש"ם דלא מצאנו בשו"ע שקטן שלא נתמלאו לו י"ג שנה יתחייב להתענות בת"ב משום חינוך, ורק לגבי יוהכ"פ נפסק בשו"ע (סי' תרט"ז ס"ב) דמחנכין אותו, ואדרבה בא"ר (סי' תקמ"ט סק"ג) הדגיש דאין להתענות עד שהוא בן י"ג שנה ויום אחד, או בת י"ב שנה ויום אחד, וכן הביא הבה"ל (סי' תקנ"ג ד"ה הכל) בשם הפמ"ג (שם א"א סק"ב), ולכן נשאר בצ"ע על סברת המהרש"ם.

אבל המהרש"ם בעצמו בדע"ת (סי' תקנ"ד ס"ו) כבר הרגיש בזה, דהרי הביא מש"כ בתוס' יוהכ"פ ביומא (פ"ב. ד"ה התינוקות) שאין מחנכין הקטנים להתענות אפילו לשעות בת"ב ובשאר תעניות, אבל הביא (סי' תקנ"ג ס"א) דבשו"ת רמ"ע מפאנו (סי' קי"א) מבואר להיפוך, מדכתב דקטנים מאכילים אותם לחם ומים להתאבל עם הציבור, וא"כ י"ל דהמהרש"ם לשיטתו ס"ל דקטן שהגדיל בעשרה באב חייב להתענות. אבל יש מקום לדחות דאין ראוי מהרמ"ע מפאנו לנד"ד, דהרי אינו מתייחס בכלל לתענית של קטנים, אלא שכתב שאין להאכיל מטעמים לקטנים בתענית, וכמו שהביא המ"ב (סי' תקנ"ג סק"ה) בשם הח"א (כלל קל"ג ס"ו) דקטנים שיש להם דעת להתאבל, אע"פ שאין מחוייבין לחנכם אפילו בן י"ב שנה ואפילו בתענית שעות, מ"מ ראוי לחנכם שלא יאכלו אלא כדי קיום הגוף, לחם ומים או מאכל פשוט כדי שיתאבלו עם הציבור.

בשו"ת דברי מלכאל (ח"ה סי' ק"ל) ג"כ פסק דחייב להתענות כשיטת המהרש"ם, והסביר דאע"פ שיש לדמותו לקטן שהגדיל בין שני פסחים, דאם הוא תשלום דראשון א"צ להביא קרבן בפסח שני כמבואר בפסחים (צ"ג.), שאני הכא דהכי היתה התקנה מתחילה שאם יחול ת"ב בשבת יתענו למחר (והוסיף עוד סברא דיש סוברים שעיקר התענית של ת"ב היא בעשירי באב, אבל העיר דלפ"ז יש להסתפק לגבי שבעה עשר בתמוז), ועוד הוסיף את סברת המהרש"ם, דמצד חינוך הי' צריך להתענות, אלא שהקילו עליו משום חולשת גופו, אבל עכ"פ לא נפטר לגמרי.

והנה בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תכ"ו) כ' דשאלה זו תלויה במחלוקת אם נוהגים דברים שבצנעא בשבת שחל בו ת"ב, דלשיטת הרשב"א בשו"ת (ח"א סי' תק"כ) דתשה"מ מותר בשבת משום שעקרו התענית לגמרי מתשיעי וקבעוהו בעשירי, א"כ גם קטן שהגדיל צריך להתענות בעשירי, אבל לפי החולקים הסוברים שדברים שבצנעא נוהגים בשבת, א"כ עשירי הוא תשלומין לתשיעי (עי' שו"ע סי' תקנ"ד ס"ט דדברים שבצנעא מותרים, וכן מצד הגר"א שם, ואילו הרמ"א כ' דנוהגין להחמיר), ודעתו נוטה לומר שהוא תשלומין לתשיעי, וממילא כיון שלא הי' בר מצוה עדיין בשבת, הוא פטור מלהתענות בעשירי אע"פ שהגדיל בו ביום.

אבל בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' ע"ב סק"ב ובח"ו סי' ע"א) פסק כשיטת המהרש"ם ודברי מלכאל, והסביר דמסברא צריך להתענות כיון שחז"ל קבעו יום זה לצום וכל הציבור מתענין בו, ומה שנוהגים דברים שבצנעא בשבת, אינו משום שנוהגים בו דיני ת"ב, אלא כיון דבעלמא הוא יום צום לחורבן, לכן ראוי לנהוג בו פרישות, וכן נקט בפשטות בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' ל"ג – סי' ל"ו) ע"ש באריכות. בשו"ת באר משה (ח"ח סי' כ' – כ"א) כ' דיש סברא להחמיר ב"ז בתמוז נדחה יותר מבת"ב נדחה, דהרי במגילה (ה:) מבואר דבשנה שחל ת"ב בשבת, רבי רצה לדחותו לגמרי דהואיל ואידחי אידחי, אבל לגבי י"ז בתמוז שנדחה לא מצאנו סברא זו, והביא דבשו"ת כתב סופר (או"ח סי' ק"א ד"ה ומדי דברי) הסביר בשם אביו החת"ס זצ"ל דב"ז בתמוז האבילות מתחלת ומוסיפה והולכת, ולכן לא רצה לדחותו, משא"כ בת"ב שבזה נגמר האבילות.

כמה אחרונים כתבו דבנערים ונערות חלשים שהגדילו בתשעה באב נדחה, יש להקל להם ולסמוך על הפוסקים הסוברים שהם פטורים מלצום בתענית נדחה (עי' בשו"ת ציץ אליעזר הנ"ל ח"ט סי' כ"ז, ושערים המצוינים בהלכה סי' קכ"ד סק"ז, ובספר ת"ב שחל ביום א' סעיף ס"ה מהגר"ש דבליצקי שליט"א).

שכח אתה חוננתנו בליל ת"ב ואכל לפני הבדלה במוצאי ת"ב

כ' בשו"ע (סי' רצ"ד ס"ג) ת"ב שחל להיות באחד בשבת, טעה ולא הבדיל בתפלה א"צ לחזור ולהתפלל כיון שמבדיל על הכוס במוצאי ת"ב, והמ"ב (סי' תקנ"ו סק"ג) הוסיף דגם א"צ לאומרו במעריב

במוצאי ת"ב כיון דעבר זמנו. עוד נפסק בשו"ע (סי' רצ"ד ס"א) דמי ששכח אתה חוננתנו במוצש"ק רגילה, ואכל לפני הבדלה, חייב לחזור ולהתפלל משום קנס.

לפי"ז יש להסתפק אם שכח אתה חוננתנו במוצש"ק שהוא ליל ת"ב, ולמחרת במוצאי התענית הגיע לביתו ושכח ואכל משהוא לפני שהבדיל, האם קנסינן ליה לחזור ולהתפלל מעריב ולהזכיר אתה חוננתנו. מרן הגרשז"א זצ"ל (שש"כ פס"ב הערה צ"ה) צידד לומר דכיון שכבר התפלל הרבה תפילות מבלי להזכיר אתה חוננתנו, אין עוד מקום להזכיר הבדלה בתפלה, ונשאר בצ"ע. הגר"ש דבליצקי שליט"א (בספרו דיני ת"ב שחל ביום ראשון הערה ע"ט) הוסיף דלא מיבעי בבריא ששכח, דלא יתקן כלום אם יחזור ויתפלל במוצאי ת"ב לפמשי"כ המ"ב הנ"ל, דכיון שעבר זמנו שוב אינו אומר אתה חוננתנו, אלא אפילו אם חולה טעה ושכח אתה חוננתנו במעריב וגם אכל לפני שהבדיל בליל ת"ב, בכל זאת אינו צריך להתפלל עוד פעם כיון דהוי ס"ס, דכל עיקר האי דינא דטעה בזו ובזו בברכות (ל"ג). דחזור ומתפלל אינו לכו"ע (עי' בב"י סי' רצ"ד), ועוד דלשיטת הרמב"ן שמא אין חיוב הבדלה בכלל במוצאי שבת זו, אלא דיש לדחות הטעם האחרון, דכיון שעכשיו הוא מבדיל הרי מגלה דעתו דס"ל דשפיר יש חיוב הבדלה, אבל סיים דגם בלי הס"ס י"ל דאינו חוזר ומתפלל, כיון דבמוצש"ק זו אין חיוב הבדלה על הכלל, אלא על החולה וכמותו, וא"כ י"ל דבכה"ג לא קנסוהו חז"ל שיצטרך לחזור להתפלל.

אשה שרוצה לאכול לפני שבעלה חוזר ממעריב במוצאי ת"ב

אשה שמרגישה שצריכה לשתות במוצאי ת"ב לפני שבעלה חוזר ממעריב, יכולה לשתות מים לכתחילה לפני הבדלה, ואם היא מרגישה שצריכה לאכול, פסק בשו"ת שבה"ל (ח"ד סי' נ"ד סק"ז) לגבי מוצאי יוהכ"פ בכה"ג שתבדיל בעצמה ותשתה הכוס, ואין שום חשש בזה דקיי"ל כדעת הפוסקים דנשים חייבות בהבדלה. אבל אין זה כ"כ פשוט לגבי נד"ד, דיש לחלק בין מוצאי יוהכ"פ שיש חיוב ודאי להבדיל לכו"ע, ובין מוצאי ת"ב דלכמה ראשונים הנ"ל אין חיוב הבדלה כלל, ולכן י"א (דיני ת"ב שחל ביום ראשון להגר"ש דבליצקי שליט"א סעיף ע"ו) כיון דלגבי נשים יש עוד ספק נוסף, ד"א שנשים פטורות מהבדלה (עי' סי' רצ"ו ס"ח), א"כ לדידהו הוי ס"ס, לכן אם היא צריכה לאכול לפני שבעלה חוזר מביהכנ"ס ואינה יכולה להבדיל בעצמה, תאכל בלי הבדלה ותשמע הבדלה מבדלה כשחוזר ממעריב. מה"ט פסק בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' נ"א) שנשים יקפידו במוצאי ת"ב במיוחד, לשמוע הבדלה מאיש ולא להבדיל בעצמן.

טעה ובירך על אוכל במוצאי ת"ב לפני שהבדיל

כ' הרמ"א (סי' רע"א ס"ה) שאם בירך ברכת המוציא לפני שהבדיל ונזכר לפני שטעם, כיון שאינו יכול להבדיל על הפת, יאכל קצת מן הפת כדי שברכתו לא תהא לבטלה ואח"כ יבדיל, וע"ע בשו"ע הרב (סי' רצ"ט ס"ב).

נעילת נעליים להבדלה

יש שכתבו דצריך להקפיד לנעול הנעליים לפני הבדלה (הלכות ומנהגי מהר"ש מנוישטט שהיה רבו של המהרי"ל, אות תי"ג), אבל המגיה שם העיר שהשע"ת (ריש סי' תקנ"ד) הביא בשם הפמ"ג דאין לקדש את הלבנה יחף במוצאי ת"ב, ואולי ה"ה בהבדלה, ולפי"ז אפשר הקפידא היא דווקא שלא יהיה יחף, אבל אם לובש נעליים של ת"ב שפיר דמי וצ"ע.

כסוי הפת והעוגות בשעת הבדלה

בדרך כלל כשחוזרים מביהכנ"ס אחרי מעריב במוצאי ת"ב, השלחן ערוך לסעודה עם פת, וגם יין להבדלה. והנה מבואר בשו"ע (סי' רצ"ט ס"ט) שאם רוצה לסעוד תיכף להבדלה צריך לזוהר שלא יביא לחם לשלחן קודם הבדלה, ואם הביא, פורס עליו מפה ומכסה לפי שהוא מוקדם בפסוק, וצריך להקדימו אם לא יכסנו. והסביר המ"ב (שם סקל"א) דאע"פ שאסור להקדים הפת לפני שמבדיל, מ"מ כיון דבעלמא צריך להקדימו, א"כ הוא ביזוי לפת ולכן צריך לכסותו, והסביר הט"ז (סק"ח) דהביזוי הוא במה שמראה שא"א להבדיל על הפת.

אלא דיש להסתפק במי ששלחנו ערוך, ואין עליו פת רק עוגה, אם גם בכה"ג צריך לכסותה, דהרי בקידוש בכה"ג כ' בקצשו"ע (סי' נ"ה ס"ה) דאם מקדש על היין ויש לו מזונות לפניו לאכול צריך לכסותם

(ואע"פ דבא"א מבוטשאטש סוסי קפ"ב כ' דאולי אי"צ לכסותם, ע' שש"כ פמ"ז הערה קכ"ג מש"כ ליישב), וא"כ לכאורה ה"ה בהבדלה, דאם הוא מכוון לאכול המזונות מיד אחרי שהבדיל, צריך לכסות העוגות.

נוסח הבדלה במוצאי ת"ב

כשמבדיל במוצאי ת"ב, אין אומרים הפסוקים "הנה א-ל ישועתי וכו'" כיון שאינו במוצאי יום שאין בו מלאכה, ואע"פ שגם בת"ב נוהגין להמנע מעשיית מלאכה, אבל אין זה עדיף ממוצאי יו"ט שג"כ אין אומרים בו פסוקים אלו (שו"ת דברי מלכאל ח"ו סי' ט').

מברך על היין ואח"כ מברך ברכת הבדלה, אבל אין מברכין על הבשמים או על הנר במוצאי ת"ב (שו"ע סי' תקנ"ו), ואפילו אם עדיין לא בירך על הנר, לא שייך לברך עליה אחרי מוצש"ק (מ"ב שם סק"ד), ולכן בדיעבד אם בירך ברכת הנר בין ברכת בפה"ג לברכת הבדלה, יש לצדד דהוי הפסק, וכעין זה נפסק לגבי מי שהבדיל במוצש"ק ובירך על נר שלא שבת ממלאכת עבירה (ע' בה"ל סי' רח"צ ס"ה סוד"ה אין), ומי שבירך על הבשמים בהבדלה במוצאי יוהכ"פ (ע' סי' תרכ"ד ס"ג וט"ז סק"ב ורע"א שם), וע"ע מש"כ במעדני יום טוב (ח"ד סי' קכ"ד).

שתיית היין בהבדלה במוצאי ת"ב

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ח) דכשחל ת"ב בשבת ונדחה ליום ראשון, מותר לאכול בשר ויין ביום שני אבל בלילה אסור מפני אבילות של יום, ובכל זאת כ' המ"ב (סי' תקנ"ו סק"ג) בשם הדגו"מ דאפילו כשחל ת"ב ביום ראשון מותר לשתות היין של הבדלה וא"צ ליתנו לתינוק, ולפ"ז כש"כ השנה שחל ת"ב בשבת ונדחה ליום ראשון, ובטעם הדבר י"ל דהרי מבואר במ"ב (סי' תקנ"ח סק"ב) דמה שנהגו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין במוצאי ת"ב, פשוט דבסעודת מצוה מותרים כל הקרואים לאכול בשר, דלילה זו קילא מר"ח אב, ולפ"ז יכול לשתות היין בעצמו כיון דין של הבדלה לא גרע מיין בסעודת מצוה, וכן פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' ע' סק"ט).

ברכה אחרונה על שתיית היין לפני אכילת סעודת פת

אחרי שהבדיל, אם שתה רביעית יין, יברך ברכה אחת מעין שלש לפני שנוטל ידיו לפת, ולא דמי לקידוש שברהמ"ז פוטרנו, דשאני התם שאין קידוש אלא במקום סעודה (מ"ב סי' רצ"ט סקכ"ט), ומ"מ בדיעבד אם לא בירך עד שהתחיל סעודתו, שוב לא יברך אלא יכוון לצאת בברהמ"ז (מ"ב סי' קע"ד סקכ"ז), ואע"ג שאם ישתה יין בתוך הסעודה לא יצטרך לברך ברכה אחת מעין שלש על מה ששתה לפני הסעודה, אין זו עצה לליל מוצאי ת"ב דהרי אסור לו לשתות יין בתוך הסעודה אא"כ היא סעודת מצוה.

בשר ויין וכיבוס ורחיצה וברכת שהחיינו וכלי זמר במוצאי ת"ב שנדחה

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ח) דכשחל ת"ב בשבת ונדחה ליום ראשון, אסור בבשר ויין במוצאי ת"ב משום אבילות של היום, אבל למחרת מותר כבר בבוקר. המ"ב (סק"ד) הוסיף דמ"מ מותר בתספורת כבר במוצאי ת"ב, וכתבו הפוסקים דה"ה בכיבוס ובלבישת בגדים מכובסים וברחיצה בחמין (ע' שש"כ פס"ב סמ"ט, וספר ת"ב שחל בשבת פ"י סי"ג), וכן מותר לברך שהחיינו (שו"ת מהרש"ם ח"ד סוסי קמ"ח, ודעת תורה סוסי תקנ"ח, ושו"ת התעוררות תשובה הנדמ"ח ח"ג סי' שס"ב), וי"א דגם מותר לשמוע כלי זמר (שעה"צ שם סק"ד בשם הפמ"ג – כן הובא בקובץ מבית לוי ח"ג עמוד נ"ו בשם מרן בעל שבט הלוי זצ"ל, וכן הבין בנטעי גבריאל פצ"ו סט"ו), אבל י"א דאין להקל לשמוע כלי זמר (מרן הגריש"א זצ"ל - הובא בספר ה' חג בחג על מנהגי בין המצרים פ"י הערה ט', וכ"כ בלוח אי"ל), וע"ע בשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סי' קנ"ג) שהביא צדדים לכאן ולכאן, וסיים דיש להחמיר כיון שמוכח במ"א ששמיעת כלי זמר יותר חמורה מבשר ויין, וכיון שמחמירין שלא לאכול בשר ולא לשתות יין במוצאי ת"ב שנדחה, ה"ה דיש להחמיר שלא לשמוע כלי זמר.